

Tanulmányok

BARTA GÁBOR

Illúziók esztendeje

(Megjegyzések a Mohács utáni kettős királyválasztás történetéhez)

A középkori Magyarország társadalma nem egészen két emberöltő leforgása alatt jutott el történelmének legtündöklőbb csúcspontjáról addigi legnagyobb katasztrófájáig. Mátyás király állama hatalmas volt, kívül és belül félték vagy tisztelték — a XVI. század második nemzedéke az ország teljes felbomlása, elpusztult megyék tucatjai, a török megszállás, a német segélyre szorulás miatt kesereghetett.

Az iszonyatos kontraszt érthetően senkit sem rázhatott meg jobban, mint akik végigélték e fél évszázadot, vagy akik gyermekkoruk, apáik idejének emlékeit a XVI. század derekának halált osztó zúrzavarában igyekeztek feleleveníteni. Az elkövetett hibák keresése, a felelősök föllelésének görcsös igyekezete szülte az első írott értékeléseket. Ráadásul a török kor minden nyomorúsága folytatódott — a hanyatlás, a tragédia megmagyarázása szinte társadalmi igény nyé vált. A történeti irodalom a XVI. század végére sosem látott föllendülést ért meg hazánkban.

Az ekkoriban született értékelések — Verancsics Antaltól Szerémi Györgyön át Istvánffy Miklósig — éppen ezért mindvégig szenvedéllyel töltődtek. A feudális magyar társadalom igazából soha többé nem heverte ki a török kor csapását, ez az indoka, miért lett Mohácsból a köztudat legnagyobb nemzeti szerencsétlensége. Sajnos, ez a „több is veszett Mohácsnál”-szemlélet egyben bilincseket rakott a történeti értékelés lábára is: a nem csillapodó indulatok lehetlenné tették az események józan áttekintését. Örökkön a felelősöket firkésztük, nem vettük észre, hogy négy évszázados közhelyeket ismételtünk. Pedig közben a történetírás tudományá nemesedett, s a kutató munka idehaza és külföldön egyaránt olyan adatok és szempontok tömegét hozta napvilágra, amelyek sokszor homlokegyenest ellentmondottak eleve meghatározott nézőpontunk által diktált sztereotip ítéleteinknek.

Szakály Ferenc nemrég megjelent összefoglalója Mohács előzményeiről¹ ezeknek a többé—kevésbé régóta közkézen forgó adatoknak összegzését teljesítette. Munkájának eredménye, Jagelló-kori történelmünk idevágó kérdéseinek minden eddiginél logikusabb magyarázata, önmagában is bizonyítja, milyen lehetőségeket hagyott kihasználatlanul eddig jórészt érzelmeire hallgató történeti irodalmunk.

Ennek a könyvecskének sikere ad bátorságot, hogy hozzá merjek nyúlni a kettős királyválasztás kérdéséhez — anélkül, hogy jelentősebb új forrásanyagot tudnék fölmutatni. Áttekintve ugyanis a jó évszázada felhalmozódott adatok sokaságát, ez esetben is azonnal szemet szúrt az összefoglaló ítéletek néhány

¹ *Szakály Ferenc: A mohácsi csata. (Sorsdöntő történelmi napok 2.) Bp. 1975.*

„öröklött” tévedése. Az még hagyján, hogy — különösebben a néhány évtizednél öregebb írások — „kuruc” vagy „labanc” szemüveggel figyelik az eseményeket.

Az igazi logikátlanság ott kezdődik, hogy mind a Habsburg-megoldást, mind a Szapolyai-kísérletet helyeslő történetírók, sőt az újabb, ezen az ellentétben már viszonylag fölülemelkedett szakkönyvek is olyan kilátások, lehetőségek figyelembe vételét kérik számon Mohács túlélőitől, amelyekről azoknak sejtelmük sem lehetett. Teszik ezt ráadásul úgy, hogy e túlélők múltjáról, személyes kapcsolatairól, politikai gondolkodásáról sokszor alapján téves elképzeléseik vannak.

Tisztában vagyok vele, hogy e tévedések némelyike történeti köztudatunk szerves részévé vált. Mégis remélem, hogy kísérletem esetleges bírálói nem esnek elődeink hibáiba, s ellenvetéseik, ha lesznek, megmaradnak a forráskritika korlátain belül.

*

Mors Imperator a muhi csatavesztés óta nem szerzett egyetlen napon annyi magyar főember-szolgát magának, mint 1526 augusztus 29-én. Magyarország vezetőinek, kormányának szorongató szükségben, létfontosságú kérdésekben kellene intézkednie — de ez a kormány a mohácsi csata estéjén megszünt létezni.²

Szegény II. Lajos személyes példaadásával, kétségbeesett táborba szállásával elérte, hogy az ország nagyurainak többsége elvezette bandériumát, fogadott és familiáris katonáit a mohácsi haditáborba. A valóságos mérsárlással végződő ütközet őket sem kímélte: igen sokan feküdtek közülük a királlyal együtt a halottak között.

A kormányzati apparátus vezetői közül elesett Szalkai László esztergomi érsek-főkancellár; Drágffy János országbíró; Horváth Simon pohárnokmester; Tárczai Miklós és Országh Ferenc kamarásmesterek; Korlátkövy Péter és Ondrej Trepka udvarmesterek.

Életével vezekelt az elmúlt évek hibáiért (Szalkaival együtt) hét főpap: Tomori Pál kalocsai érsek, a sereg egyik fővezére; Perényi Ferenc váradi; Paksy Balázs győri; Csaholy Ferenc csanádi; csulai Móré Fülöp pécsi és Palinai Ferenc boszniai püspök. A magyar egyházi hierarchia két fejevel, a két érsekkel együtt elpusztult tehát püspöki karunknak pontosan a fele!

A világi kormányzat veszteségeit a közigazgatásban fontos szerepet játszó főispáni kar megtizedelése növelte. Szapolyai György — aki Tomori társa volt a fővezérségben — Szepes és Trencsén megyének volt örökös főispánja, Tárczai kamarásmester sárosi főispán volt. Perényi Gábor Ugocsa és Máramaros megyékben, Szécsy Tamás Vasban, Pálóczy Antal Zemplénben, Paksy János Tolnában, Sárkány Ambrus Zalában töltötte be ugyanezt a tiszteket.

² A következő, a csatavesztés utáni hónapok történetével foglalkozó részben elsősorban a következő munkákra támaszkodtam: *Jászay Pál*: A magyar nemzet napjai a mohácsi vész után. Pest, 1846 (a továbbiakban: *Jászay*); *Szalay László*: Magyarország története, IV. Leipzig, 1854 (a továbbiakban: *Szalay* MT); *Horváth Mihály*: Magyarország történelme IV.² Pest. 1871 (a továbbiakban: *Horváth* MT); *Stanislaus Smolka*: Ferdinand des Ersten Bemühungen um die Krone von Ungarn. Wien. 1878 (a továbbiakban: *Smolka*); *Acsády Ignác*: Magyarország három részre oszlásának története 1526—1608. A magyar nemzet története, V. Bp. 1897 (a továbbiakban: *Acsády*); *Ortvay Tivadar*: Mária, II. Lajos magyar király neje (Magyar történeti életrajzok sor). Bp. 1914 (a továbbiakban: *Ortvay*). Külön jegyzeteket csak ott alkalmazok, ahol más forrásmunkát is használtam, vagy magyarázatot adok.

Ugyancsak az áldozatok közé tartozott néhány hivatalt éppen nem viselő, de nagyhatalmú családokat képviselő nagyúr is: Batthyány János, kisvárdai Várday Imre, podmanini Podmaniczky Mihály, gimesi Forgách Ferenc.

Akinek a sors még megadta a menekülés lehetőségét, szerteszéjjel futott Mohács zürzavarából. Különböző útvonalakon Pozsony felé menekült csesdi Báthori István nádor, a király halálával az ország legmagasabb közjogi méltósága; Batthyány Ferenc horvát-szlavón-dalmát bán, lovászmester; Brodaries István szerémi püspök, kancellár; Tahy János vránai perjel; vingárti Horváth Gáspár étekgómester és a király környezetének alacsonyabb rangú német tagjai.

Perényi Péter temesi ispán útját nem ismerjük pontosan, csak az a bizonyos, hogy keletre vagy északkeletre futott: októberben Tokajban bukkan föl, s nem sokkal később már hazaért Temesvárra. Ugyancsak Tokajban találkoztunk először újra csesdi Báthori András szatmári főispánnal és Kállay (Vitéz) Jánossal.

A többi menekülő útjáról semmiféle följegyzés nem maradt ránk, így alsó-lindvai Bánffy János verőcei főispán, Ráskay Gáspár nógrádi főispán, csulai Móré László és enyingi Török Bálint csak novemberben kerül a szemünk elé³.

A csatavesztés, az azt követő fejvesztett menekülés, majd a török hadsereg hónapnál hosszabb hadmenete Mohácsról Budára, onnan Szegeden, illetve Bácsón át Péterváradra és haza, néhány hétre tökéletes káoszt teremtett az ország nagyobbik felén: a Dunántúlon és a Nagyalföldön. A feudális államokban a közbiztonság soha nem állott túl szilárd lábakon, hazánk utolsó évtizedei pedig az átlagosnál is rosszabbak voltak. A megszokott erőszakosságok most egészen rendkívüli méreteket öltöttek. Perényi Péter, alig ért vissza Temesvárra, tisztázatlan eredetű viszály ürügyén elfogatta, és csak súlyos váltságdíj (4000 aranyforint) ellenében engedte szabadon Jaksics Márkot, a Tiszántúl egyik tekintélyes birtokosát. A Szentgyörgyi grófok a Duna mentén fölfelé igyekvő menekülőket, köztük Piso Jakab királyi titkárt rabolták ki. Nem maradtak el mögöttük az idegen segédhadak sem: a cseh és morva rendek katonasága a Pozsonyba igyekvő Brodaries kancellár megsarcolásával fejezte be dicstelen hadi felvonulását valahol Győr alatt — majd, mint aki dolgát jól végezte, hazaindult anélkül, hogy egy fia törököt is látott volna. Buda sebtében csomagoló, futni készülő német polgárait Szerémi szerint magyar társaik fosztogatták. Mária özvegy királyné Dunán felfelé hajózó udvartartását Esztergom őrségének parancsnoka, Orbáncz András támadta meg, rozsályi Kun Pállal egyetértésben. Egy bárkát elsüllyesztettek, többet kiraboltak, az udvarhölgyekből gúnyt űztek. Burgio báró, pápai követ egyként panaszkodott törökre, magyarra és németre.⁴

³ A mohácsi csatában résztvevekről: *Gyalóka János*: A mohácsi csata (Mohácsi emlékkönyv). Bp. 1926 (a továbbiakban: *Gyalóka*) és *Jászay* 7. skk.; Sárkány A. zalai főispán: *Boroszkay Samu*: Borsod vármegye története I. Bp. 1907. 78; Paksy J. tolnai főispán: *Nagy Iván* IX. 14; Tárcazy sárosi főispán: OL Berzeviczy-cs. levéltára, 1. cs. 1526. XI. 12-i oklevél. Szepesben Szapolyai György mellett bátyja, János is viselte az örökös főispáni címet, de őt vajdai méltósága többnyire távol tartotta a megye ügyeinek intézésétől.

⁴ *Jászay* 11. és 13; *Ortway* 199. skk.; *Boroszkay Samu*: Csanád vármegye története I. Bp. 1896. 171; *Kubinyi András*: Budapest története a későbbi középkorban Buda elestéig (1541-ig). Budapest története II. Bp. 1973, (a továbbiakban: *Kubinyi Bp.*) 201. Báthori nádor esetét a pécsi kanonokokkal történetírásunk meglehetősen kifacsart formában ismeri. A nádor ugyanis nem „kirabolta” a menekültében hozzá csatlakozott káptalan 1526 szeptemberében, hanem a papok rá bízott kincseit magával vitte Pozsonyba, s csak hónapokkal később tagadta meg azok visszaadását — mikor a pécsiek már rég János király hiveivé váltak. A káptalan panasza ugyanis 1527. február 27-én hangzott el Szapolyai udvarában, vö. *Bánkúti Imre*: Az Al-

Az általános zűrzavart fokozták a védtelenül maradt lakosság önvédelmi kísérletei. A török útvonalában a falvak népe — a jelek szerint nemes, jobbágy egyaránt — hevenyészett erődökbe menekült, s fegyverrel próbálta megvédeni életét. Egy kivétellel (Szabadka) az oszmán túlerő valamennyi táborukat föl számolta (Pilismarót, Héreg, Mátraalja, Bács), de az általa közvetlenül nem érintett megyékben a gyülekezés tovább folytatódott, s a Dél-Dunántúlon végül majdnem parasztfelkelésbe torkollott.⁵

A megrendítő csapás kábulatában az uralkodó osztály, akárcsak egykor 1514-ben, helyi szervezkedéssel igyekezett összefogni a maradék erőket.

Az egyik ilyen gócpont Batthyány Ferenc bán körül kezdett kialakulni, aki rövid pozsonyi időzés után Varasdra utazott, s kísérletet tett a hozzá húzó urak és nemesek mozgósítására, Mária királyné iránti hűségben tartására. Szeptember 30-i értekezletének azonban nem lett folytatása, mert Szlavónia ekkor már szinte teljes egészében Batthyány személyes ellenfele, Frangepán Kristóf befolyása alatt állott.

E vitéz és tehetséges katona körül szerveződött meg a Dráva—Száva vidékének igazi önvédelme. Frangepán gróf 1526 elején tettlegességig összekülönbözött Szalkai érsekkel, s dühében Ferdinánd főherceg szolgálatába állott. A török támadás hírére azonban feledni kezdte a magyarok iránti gyűlöletét, sőt azt is, hogy az előző években már az oszmánokkal való szövetség gondolatával kacérkodott. Ő vezette volna a horvát hadakat II. Lajoshoz, s kérte is, hogy várják meg. De még csak Zágrábig jutott, mikor Mohácson lezajlott a döntő csata. Saját bandériumával (500 lovassal) a Dunántúlra sietett, s ismételten belekapott a török oldalába, majd annak a Dunán való átkelése után a Dráva mellékére vonult. Szeptember 23-án a kaproncai szlavón országgyűlés kormányzóvá és főkapitánnyá választotta. Ilyen minőségében szerelte le a dunántúli parasztok nyugtalanságát, s ezért Pozsega, Baranya, Somogy és Zala is protektorává választotta. Szokatlan tisztségeitől csak Szapolyai János királyá választása után vált meg.

Egy harmadik helyi szervezkedés Várday Pál egri püspök székhelye körül indult meg. Várdayt II. Lajos a királyné mellett hagyta Budán, de Mária nem bízott a Szapolyai hívei közé tartozó püspökben, ezért nem vitte magával Pozsonyba. Várday ekkor Egerbe sietett, s bár bandériuma ott veszett Mohácsnál, diocézise mozgósításával próbált gátat vetni a török pusztításainak. Még a jobbágyok felfegyverzését is kérte, de kevés sikerrel. Az akindzsi, elpusztítva egy rögtönzött tábor, Maklárig, Miskolcig dúlták az Alföld északi peremét.

Annyit mégis elért a püspök, hogy szeptember 16-án Heves, Gömör, Borsod, Torna és Abaúj megyék Miskolcon gyűlést tartottak. A török elvonulása után a megyei uraknak — Kassa és szövetséges városai segítségével — sikerült errefelé helyreállítani a nyugalmat.⁶

feld népeinek harca a török hódítók ellen a mohácsi csata után, 1526—1527. Acta Universitatis Szegediensis, Sectio Historica II. 1957 (a továbbiakban: *Bánkúti*), 7/24. jegyzet. Szintén félreértett a bátaiai ügye Pannonhalmával.

⁵ Erről a legrészletesebben: *Bánkúti* 8. skk.

⁶ Várday működésére Jászayn kívül (23 és 77) *Iványi Béla*: Eperjes városa és az 1526—28. évi hadjáratok. Hadtörténeti Közlemények, 1910. 448 és 456, illetve Kassa Város Levéltára (Archív Mesta Košice) Schwartzzenbach-gyűjtemény (a továbbiakban: Kassa, Schwartzzenbach) 1129—1133, vö. még *Fraknói Vilmos*: Magyar Országgyűlési Emlékek I. Bp. 1874 (a továbbiakban: *Fraknói MOE*) 3. skk.

Lényegesen fontosabb volt e korlátozott területeket érintő mozgalmaknál az a szervezkedés, amely Mária királyné hívei között indult meg Pozsonyban. II. Lajos ifjú felesége eredetileg Budán várta a hadjárat híreit, Várday, Thurzó Elek tárnokmester, Bornemissza János budai és pozsonyi várnagy, Szalaházi Tamás veszprémi püspök, s végül saját titkára, Oláh Miklós társaságában. A gyász hír nagyon hamar, már augusztus 30-án este a székvárosba ért. Mária reakciója páni félelem: csak legbizalmasabb embereit értesíti, még az éjjel összecsomagoltat annyi értéket, amennyit csak tud, s Thurzóval, Oláhhall, Bornemisszával, no meg a végsőig kitartó Burgio báróval titokban elhagyja a várost.

Aligha lehet ezt másnak nevezni, mint szökésnek: nemcsak Várdayt nem tudósították, mi történik, hanem a budai polgárokat sem! Igaz, Buda védőművei rég elavultak, de ettől még távozhatott volna az udvar méltósággal is. A futás valódi oka nyilvánvalóan Máriának és környezetének saját alattvalóiktól való félelme volt. A nemesi rend, sőt a főurak egy része is 1525 ősze óta teljes joggal a Habsburg-barát külpolitika, az idegen befolyás, a szűkkörű udvari klikk uralma megszemélyesítőjét látta a Habsburg hercegnőben, s ennek megfelelően gyűlölte is. Mi több, Mohácsért az a kormány viselte a közvetlen felelősséget, melyet 1526 májusában a királyné erőltetett rá férjére és az országra. A csatában pedig elesett Mária legbiztosabb hazai támasza, Szalkai érsek.

A királyné rémülete tehát érthető, de az bizonyos, hogy futásával olyan hibát követett el, amelyre nyilván nem szívesen emlékezik majd vissza híresen bölcs németalföldi kormányzósága idején.⁸ Meg is adta az árát e hibának először ő maga, később pedig az ország.

A visszahatás első jeleként Bornemissza János várnagy, aki pedig vele együtt érkezett Pozsonyba, bezáratta a királyné előtt a pozsonyi királyi vár kapuit, azzal az indokkal, hogy annak birtoka a jövőendő királyt illeti meg. Hasonló érveléssel tagadta meg Nádasdy Tamás királyi titkár (egy bizonyos Saly Jánossal együtt) az elmenekített királyi kincsek egy részének átadását. Habsburg Mária és kísérete jogát az ország fölötti uralkodásra tehát azok is kétségbe vonták, akik maguk is szűkebb környezetébe tartoztak.

Pedig forma szerint a fiatalasszony helyzete sokat javult Pozsonyban. Hozzá sietett és mellette maradt Báthori nádor, Brodaries kancellár, Hohenzollern György őrgróf, Szalaházi püspök és Thurzó György tárnokmester. Szolgálatra jelentkezett a királyi titkárok csaknem egész testülete: Nádasdy mellett Oláh Miklós, Piso Jakab, Georg Reicherstorffer és Maczedóniai László jelenlétéről tudunk. Varjasi Nagy Imre alnádor és Révay Ferenc nádori titkár is munkához látott Báthori István nádor mellett.

Hiába azonban a mutatós névsor, ha ugyanakkor tudjuk, hogy ezek az emberek törpe kisebbséget jelentenek az uralkodó osztály egészéhez viszonyítva. Egy sor valóban fontos ember csak néhány napra tiszteleg Mária előtt, azután távozik, s többnyire szakít is a pozsonyi csoporttal. Ezt teszi Frangepán Kristóf kormányzó-főkapitány, Batthyány Ferenc bán, Országh János váci és Erdődy Simon zágrábi püspök, az egyik Szentgyörgyi gróf. Az öreg Bornemissza makacsul elzárkózott minden megegyezés elől. A korábbi Habsburg-párti magyar bárók közül Erdődy Péter és Kanizsai László életjelt is alig ad magáról e döntő fontosságú hetek alatt.

⁷ *Jászay* 15. sk.; *Ortvay* 190. sk.; *Kubinyi*: i. m. 200.

⁸ Vö. *Gernot Heiß*: Politik und Ratgeber der Königin Maria von Ungarn. Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung 1974 (a továbbiakban: Heiß) 144/7 jegyz.

Ezek után semmi csodálkozni való sincs azon, hogy a Pozsonyban összegyűlt urak politikailag szinte megbénultak, s még legelszántabbjaik is teljes bizonytalanságban érezték magukat.⁹ Afelől aligha lehetett kétsége valakinek, hogy az özvegy királyné célja a Habsburg-ház magyarországi trónrajuttatása lenne — de tettekre most nem futotta e terv támogatóinak erejéből. Olyannyira nem, hogy a Budára való visszatérés gondolata meg sem fordult fejükben. Pedig a határszéli városból sokkal nehezebb volt újjászervezni az országot, mint természetes központjából, arról nem is beszélve, hogy a jelenlevők jó részének birtokai is az ország távolabbi felében feküdtek.

Habsburg Mária maga is tisztában volt azzal, hogy egyelőre elvesztette a talajt lába alól. Egy melléfogásokat elkövetett özvegy királynénál egy élő király még akkor is többet érne, ha a szegény tehetetlen II. Lajos lenne az. Bizonyos vagyok benne, hogy ez volt annak a misztifikációnak a kiváltó oka, amelyik még ma is megzavar nem egy történést.

Ulrich Czetricz királyi kamarás már augusztus 31-én utólérte a Győr környékén járó királynét, s jelentette neki: saját szemével látta meghalni a királyt. Mária erről azonnal értesítette Innsbruckban időző testvérét, Ferdinándot: szeptember 9-én már ő is bizonyosan tudott II. Lajos sorsáról. Mégis az özvegy itthoni levelezésében egészen szeptember végéig úgy ír uráról, mintha élne, s pozsonyi udvarából hosszú időn át olyan értesülések szivárognak ki, hogy a királyt még látták a Csele patakon túl is.¹⁰

Az álhír egy darabig tartotta magát, de Mária ügyén már nem lendíthetett. A pozsonyi csoport csak attól várhatott tényleges segítséget, akinek a trónhoz való útját egyengetni próbálta. Ferdinánd főherceg azonban, habár azonnal, már szeptember 9-én bejelentette igényét a magyar koronára, egyelőre fontosabbnak ítélte bátyja, V. Károly császár európai háborúinak támogatását. Igaz, osztrák tanácsosait utasította, tegyenek előkészületeket a fontosabb magyar erősségek elfoglalására. Mégis a legkritikusabb napokban, szeptember derekán egy Itáliába küldendő hadtest felállításán kezd fáradozni, s maradék figyelmét is inkább a cseh korona országaira, mint hazánkra pazarolja.¹¹

A két testvér néhány héten át megelégedett azzal, hogy Ferdinánd személyes biztosai megjelentek Pozsonyban, az itteni udvar pedig levelek útján kísérte meg a magyar urak megnyerését. Az egyetlen tényleges cselekedet Czetricz útnakindítása volt — II. Lajos holttestének fölkeresésére.

Csak október elején kezdett mozdulni valami a Habsburg-táborban, de az eredmény ekkor is több mint kétesnek bizonyult.

⁹ Thurzó Elek levele Zsigmond lengyel királyhoz 1526. IX. 29. (Acta Tomiciana VIII. 225. l.): „... legkegyelmesebb királyom elvesztésétől, vereségünktől, hazám elpusztításának keserűségétől és fájalmától lesujtatván, nem tudjuk, hirtelenjében milyen tanácsot kövessünk” („Ob amissione dominum meum clementissimum obque cladem nostrum, de devastatione patrieque hujus mee acerbitate et dolore confectus, nescimus quid consilii sit nobis tam subito capiendum”).

¹⁰ *Jászay* 38; *Ortvay* 204 skk.; valamint Mária Kassának írt levelei, Kassa, Schwartzentbach 1107—1109; ill. Ferdinánd válasza Máriának szeptember 9-én, *Anton von Gévay*: *Urkunden und Actenstücke zur Geschichte der Verhältnisse zwischen Österreich, Ungern und der Pforte im XVI. und XVII. Jahrhunderte I.* Wien. 1840 (a továbbiakban: *Gévay*) 8.

¹¹ *Jászay* 34 skk., 56 és 114 sk. *Török Pál*: A mohácsi vész diplomáciai előzményei (Mohácsi Emlékkönyv). Bp. 1926. 189; *Karl Brandi*: Kaiser Karl V. München. 1942 (a továbbiakban: *Brandi*) 213, ill. *Gévay* 9; *Hatvani (Horváth) Mihály*: Magyar történelmi okmánytár a brüsszeli országos levéltárból és a burgundi könyvtárból I. Pest. 1857 (a továbbiakban: *Hatvani*, Brüsszel) 41.

Ha eddig tehetetlennek, elszigeteltnek tűnt is Mária környezete, egy sor ütőkártya volt a kezében. A kormányzat életben maradt tagjai néhány kivétellel Pozsonyban voltak, vagy legalább is megfordultak ott, a nádor személyében pedig a magyaroknak mindig oly kedves közjog is mellettük látszott szólni.

Uralkodó osztrákunk meglehetősen féltékenyen örökösített saját királyválasztó joga megtartásán — Ferdinánd főherceg viszont (huga és felesége révén) családi örökségnek tekintette a magyar koronát, s ezt az igényét a Jagellókkal kötött szerződésekkel támasztotta alá. Bár tanácsosai nyomására október 3-án végre beleegyezett, hogy míg meg nem választják, nem használja a magyar (és cseh) királyi címet, egyéb nyilatkozataiban váltig hangoztatta jogait. Még azt is keresztülvitte, hogy a híveit királyválasztó országgyűlésre invitáló meghívó ne jelölje meg, mi a célja az összejövetelnek.

Mindez semmiképpen sem segítette különösebb népszerűséghez a trónjelöltet. S hasonló indokkal és hasonló nagyvonalúsággal rontotta el a pozsonyi csoport a közjogi felfogás kínálta másik előnyt is. A szokásjog úgy követelte, hogy a király halála után a nádornak, a királynénak és a főuraknak kell összehívni az utódját megválasztó országgyűlést. A Habsburg-hívek diaetáját meghirdető oklevelet azonban Mária királyné adta ki — Báthori nádor pedig csak támogatta ezt a lépést saját külön meghívójában.

Az újabb hiba végképp passzivitásra kényszerítette a pozsonyiakat. Pedig soha nagyobb szükségük nem lett volna új hívekre: olyan szegénységbe jutottak, hogy magukat is alig tudták eltartani. A nagyurak a jelek szerint minden kapcsolatot elveszítettek birtokaikkal, a királyné pedig csak jelentéktelen anyagi támogatást kapott Ausztriából. Az udvarnak abból a kevésből kellett gazdálkodnia, amit a pozsonyi harmincadból, valamint Mária elmenekített kincseiből előteremthetett. A királyné tartotta el az egész gyülekezetet, a nádortól az utolsó szolgáláig!

Október 14-e lett, mire Ferdinánd hajlandónak mutatkozott tenni is valamit Magyarország koronájáért. De még ekkor sem jött el abba az országba, amelyet meg akart szerezni: hugát hívta ki az ausztriai Hainburgba. Több napos tanácskozásuk határozott az országgyűlés már említett összehívásáról, időpontként Katalin napját (november 25.), helyszíneként a királyné tisztjei kezén levő Komáromot jelölve meg. Ugyanitt döntött a két testvér arról is, hogy Ferdinánd „kész az országért akár életét is áldozni” —, *de jogai érvényesítését, ha netán más választatnék meg magyar királynak, fegyverrel is keresztül fogja vinni*.¹²

A baljós hainburgi határozatokat titokban tartották, az országgyűlés meghirdetésére sem került sor. A királynét csak Thurzó és Szalaházi kísérte volt el, a mellőzött és tájékozatlanul hagyott többi nagyúr pedig érthetően megsértődött. Ferdinánd végül visszautazott Bécsbe, s újra az itáliai hadjáratral kezdett el foglalkozni.

Csak október 24-én tért vissza a főherceg a magyar ügyekre. Másnap két fontos hír is megzavarta tanácskozásait. Az egyik arról szólt, hogy a cseh országgyűlés királyává választotta őt; a másik arról, hogy Szapolyai János vajda or-

¹² Vö. Zsigmond lengyel király választását Thurzó Elek egy levelére, melyben a hainburgi értekezletről volt szó. A király tudomásul vette, hogy „... Ferdinánd el van szánva arra, hogy Magyarországra fenntartott igényét, ha helyette valaki mást jelölnek ki Magyarország királyává, fegyverrel és erővel fogja érvényesíteni” („... praeterea Ferdinandum in animo habere, ius suum, quod ad regnum Hungariae se habere praetendit, armis et viribus prosequi, si aliter quispiam quam ipse rex Hungariae designaretur”). Acta Tomicianae VIII. 256.

szágyűlést hirdettetett november 5-re, Székesfehérvárra, s katonáival megszállatta Budát, Esztergomot és Székesfehérvárt.

A főherceg és tanácsadói ekkor a következő tervezetet dolgozták ki:¹³ János vajdát birtokadományokkal kell leszerelni, de egyben V. Károly beavatkozásával kell megfenyegetni. A komáromi diaetát előre kell hozni november 12-re, s valamelyik közelebbi városba kell áttenni. A nemesség ne fejenként, hanem képviselőkkel jelenjék meg. A befolyásos magyar urakat, sőt néhány megyét és várost anyagi előnyök ígéretével kell megnyerni, a Szentgyörgyiek váraiba pedig, ha lehet, osztrák hadakat kell ültetni. Erdélyben lázadást kell szítani a vajda ellen, az osztrák tartományokban a török ellen csak most összefött (!) hadakat a magyar határra kell összevonni, s ha lesznek olyanok, a Ferdinándhoz hú várakat és városokat ezekkel kell megerősíteni. Ha mégis Szapolyai kerülné nyeregbe, a támadást tavaszra kell halasztani (!), de a császárnál és a birodalomnál a vajdát, aki a jelek szerint a törökkel szövetkezett, be kell panaszolni. Maga Ferdinánd viszont, ha a német rendek megtagadnák tőle a török és a vajda elleni segílyt, jelentse ki: tartományai biztonságáról kénytelen lesz akár egyezkedés útján is gondoskodni (amin a törököt, s nem Szapolyait kell érteni!). Végül pedig elhangzott egy később döntő fontosságúnak bizonyult érv: Ferdinándnak azt kell megértetnie V. Károllyal, hogy a vajda és a szultán feltehető összefogása veszélyezteti az egész kereszténység — azaz a Habsburg-birodalom biztonságát.

Az országgyűlés előbbre hozatalát többekkel tudatták, majd visszatértek az eredeti időponthoz. A meghívók csak napokkal később, valamikor október 26-a körül készültek el. Hogy a vajda fokozódó idő-előnyét csökkentsék, az okleveleket hamisan keltezték, október 9-ét tüntetve fel a megírás napjával.¹⁴

A kapkodás persze nem javított Pozsony hitelén. Mikor Mária királyné november 3-án 300 katonát küldött Sopronba, a polgárok nem eresztették azokat a falak közé. Pozsonyban Bornemissza legényei keveredtek véres összetűzésbe az udvar landsknechtjeivel.

A főszereplő pedig, Ferdinánd, október 28-án Milánó felé indította a veterán Frundsberg 12 000 főnyi, nehezen összeszedett hadát. A magyar határhoz csak az örökös tartományok 6000 fő, jórészt újoncokból álló seregét vezette, de Hainburgon túl nem merészkedett. Szapolyai fehérvári országgyűlésére, amelytől korábban maga tiltott el mindenkit, végül követeket indított, hogy élőszóban fejtsek ki a Habsburg-tábor álláspontját. Egymás között pedig nyíltan beismerték a pozsonyiak, közöttük maga Mária és Ferdinánd: az ország hallani sem akar német királyról.¹⁵

¹³ *Jászay* 119 sk. és 127 sk.; *Fraknoi* MOE 37 és *Smolka* 74 skk. Utóbbi tagadja, hogy a Jászay által fölhasznált jegyzetek egy október 24-i tanácskozásról szólnának, s a hainburgi értekezlet anyagának véli azokat, de bizonyítékai nem meggyőzőek: nem tudja megmagyarázni, honnan tudnának október 16-a körül a tokaji értekezlet híreiről Pozsonyban és Bécsben. Bekény Benedek, akit a fő hírforrásnak vél, nem tudhatott Szapolyai terveiről, mert ő Werbőczytől jött, az pedig Tokaj előtt nem találkozott a vajdával.

¹⁴ *Smolka* 76 már megállapította az antedatálást, de ő fentebbi tévedéséből kiindulva okt. 19-re teszi a kiállítását. A Ferdinánd tanácskozásairól készült följegyzések azonban okt. 25-e előtt soha nem említik a meghívás megtörténtét, s az időpont körüli huzavona sem képzelhető el annak megtörténte után. Végül: az okt. 17-i tokaji meghívó okt. 25-én Pozsonyban van, Kassa viszont csak nov. 3-án kapja kézhez a pozsonyi meghívót (Kassa, Schwartzbach 1122, hátjegyzet: „nobis presentate sabbato ante translationis Ste. Crucis”).

¹⁵ *Jászay* 281 sk.; *Fraknoi* MOE 41; *Acsády* 12; *F. B. von Bucholtz*: *Geschichte der Regierung Ferdinand des ersten* (a továbbiakban: *Bucholtz*) III. Wien. 1832. 45. sk. Mária is küldött katonákat Székesfehérvár megszállására (Tahy Jánost 200 lovassal), de azok elkéstek. ld. *Smolka* 46.

A mohácsi csatavesztés óta két hónap telt el, s ezt az időt a német-barát hatalmasok meglehetősen rosszul használták ki. Annál sikeresebben működött első számú vetélytársuk, Szapolyai János.

A vajda a török elvonultának napjaiban (október 6-án) Fegyverneken táborozott hadinépével, s a Várday-féle szervezkedéssel kapcsolatba lépve részországyűlést hívott össze Tokajba. Ez a tanácskozás október 14-én valóban kezdetét is vette,¹⁶ még hozzá a miskolcinál lényegesen nagyobb részvétellel.

A szépszámú megjelent komoly politikai erőt képviselt. Először is itt volt a kormány három tagja, a vajdán kívül szegi Dóczy János kincstartó és Perényi Péter temesi ispán. A főpapságot Várday püspök és a Budáról érkezett György prépost képviselte.

Arisztokrata, s egyben helyi hatalmasság volt ecsedi Báthori András, Szatmár megye főispánja, a Pozsonyban levő nádor édes öccse; homonnai Drugeth Ferenc ungi főispán, Szapolyai János unokaöccse; Drágffy Gáspár, Drugeth unokaöccse, s ezzel a vajda távoli rokona.

Két további Szapolyai rokont is találhatunk itt: az ismeretlen fokon atyafiságban álló Petrovics Pétert és Derencsényi Miklóst — de ők már a köznemesi rend soraiba tartoztak, akárcsak a vajdai seregek familiáris hadnagya, Kismarjay Lukács.

A kisbirtokosok mozgalma az elmúlt évek több főszereplőjével képviseltette magát: Werbőczy István volt nádorral, s annak mentorával, Szobi Mihálylyal; Bodó Ferencel; Macedóniai Miklós csanádi főispánnal; Glézsán Miklóssal és Thornallyai Jakabbal, akik valamennyien tagjai voltak egykor a királyi tanácsnak.

Szintén királyi tanácsos (és rendi kincstartó) volt hajdan Ártándy Pál, csakhogy ő öccsével, Balázssal, meg martonosi Pestyéni Gergellyel egyetemben az előző évben Szapolyai ellen alakult titkos társaság („kalandosok”) tagja, Mária királyné ügynöke volt.

Tekintélyes tiszántúli birtokosok, a Csáky-testvérek, Csaholy Imre, a Jaksics-testvérek, Várday Mihály, Pathócsy Miklós, Kállay (Vitéz) János és Czibak Imre (mindketten volt szörényi főkapitányok), az Ábrahámffy és az Ibrányi-testvérek, és még sokan mások egészítették ki a színes képet. Hivatatosan képviseltette magát legalább 10 megye és a kassai városszövetség.

Nemcsak a létszám és a jelenlevők politikai súlya növelte a gyűlés jelentőségét, hanem éppen az, hogy oly sokféle álláspont képviselői találkoztak általa. Mert azzal Perényinek, az Ártándyaknak és társaiknak is tisztában kellett lenniök, hogy az összejövetel a vajda terveit, szándékait van hivatva szolgálni.

Néhány, a közigazgatás folyamatosságát célzó intézkedés mellett három napi tanácskozás után megszületett a döntés: Imre herceg ünnepére (november 5. — alig három héttel később!) Székesfehérvárra országgyűlést hívnak össze.¹⁷ Kétségtelen, hogy a határozat ellenkezett az érvényben levő törvény betűjével. Mégis, az előző évtizedekben több olyan országgyűlés is összeült, melyeket a rendek saját elhatározásból szerveztek meg, a király mégis jelenlétével igazolta azok törvényességét.

¹⁶ A történetekre (Jászayn kívül) *Fraknoi* MOE 3 sk.

¹⁷ Id. művek, valamint *Borovszky*, Csanád I. 171 (Jaksics Márk jelenléte); Kassa, Schwarzenbach 1123. Azt, hogy már itt királlyá akarták volna választani Szapolyait, csak az erősen elfogult Istvánffy állítja. *Nicolais Isthvanffy: Regni Hungarici Historia. Colonia Agrippina 1724* (a továbbiában: *Istvánffy*). 84.

Az esetleges közjogi aggályok nem sokkal később maguktól elűtek. Egyrészt Mária már jelzett taktikai melléfogása, másrészt a két tábor lépései között mutatkozó szembetűnő különbség vette el élüket. Nem nehéz elképzelni, milyen hatással lehetett az uralkodó osztály egészére, hogy az özvegy királyné gyakorlatilag a magyarok kizárásával tanácskozott Magyarország jövőjéről *Hainburgban* — a vajda pedig pontosan egyező időpontban szabályos, s a lehetőségekhez képest népes rész-országgyűlésen velük vitatja meg a teendőket *Tokajban*.

Október végén, mikor Ferdinánd Itáliába indította zsoldosait, a vajda tábornyi kísérettel (melyben állítólag 6000 főnyi serege is jelen maradt) elhagyta a Hegyalját. A töröktől elpusztított észak-alföldi megyéken vonult keresztül, ahol pusztá megjelenése a biztonság reményét csöpögtette a meghajszolt lakosságba.

A helyi nemesség szívesen csatlakozott a menethez, Szapolyainak pedig volt gondja rá, hogy a jó kezdetet kihasználja. Szerb születésű lovászát, akit különös anyajegye miatt Feketének, Cserninek neveztek, s babonásan tisztelték a vele egy nemzethől valók, a tönkretett Bács megyébe küldte, a szanaszét kóborló, jórészt rác menekültek megszervezésére.¹⁸ Egy erdélyi hívét, osdolai Kun Gotthárdot Buda és Esztergom megszállásával bízta meg, Bakics Pál rác vajdát pedig egyenesen Fehérvárra menesztette 200 lovassal. Czibak és Szerencseny János II. Lajos holttestének föl kutatására kapott — elkészt — megbízatást.

Szerencs, Eger, Hatvan érintésével érkezett Szapolyai János Buda kapuihoz. Kun Gotthárd már várta, csupa jó hírrel. Buda, Esztergom és Székesfehérvár a vajda katonáinak kezére jutott.

Úgy egy hétig időzött a király-jelölt a kifosztott palotában. Híreket várt Pozsonyból, tárgyalt Ferdinánd küldötteivel (akik a Komáromba szóló meghívót is kezéhez adták), intézkedett a Czettriczék által megtalált királyi tetem végtisztességének előkészítéséről, javíttatta a székváros legromosabb falrészzeit. Nyilván folytatta az országgyűlés előkészítését is — de végül csak négy nappal a kitűzött határidő után, november 9-én érkezett meg annak színhelyére, Fehérvárra.

Ha késett is, az elmúlt három hét eredményével meg lehetett elégedve. A kulcsait a vajdának ünnepélyesen átadó koronázó-városba 22—27 megye küldte el képviselőit, tehát az összesnek fele (az épen maradtak többsége). Még a Pozsonyhoz oly közeli Vas és Zala, a névleg Báthori Györgynek engedelmeskedő Somogy is megjelent. (Ebben alighanem Frangepán Kristóf kezének kellett lennie!) Eljött az életben maradt nyolc püspök többsége: Várdayn kívül a rangidős Podmaniczky István Nyitráról, a nemrég még Mária mellett látott Ország János Vácra, valamint Jozefics Ferenc Zenggről. Nagyon valószínű, hogy Gosztonyi János erdélyi püspök sem maradt távol.¹⁹

¹⁸ Kizárt dolog, hogy Jován már Tokaj előtt úr lett volna délvídeken: a szultán csak okt. 5-e körül vonul el onnan, s a rác lovász okt. 14-én már Tokajban van.

¹⁹ Szapolyai utólag 7 püspök jelenlétéről írt (*Fraknoi*, MOE 16. l.), de a 8 élő főpaphból Szalaházy és Brodaries Pozsonyban, Erdődy Simon zágrábi püspök pedig Csázmán volt a választás napján. Utóbbi viszont 15-e körül valóban Fehérvárra ért, s ha valamelyik horvát vagy dalmát püspök elkíserte, akkor utólag igaz lehet a hetes szám. A fehérvári országgyűlés résztvevőiről nincs listánk, így néhány levélre és Szerémire (*Szerémi György: Magyarország romlásáról*. Bp. 1961. 113. skk.) kellett támaszkodnom, utóbbi azonban igen sokat hibázik. Batthyány Ferenc bán jelenlétét, amit Jászay 151/2. jegyz. is elhítt neki, már *Szalay László: Adalékok a magyar nemzet történetéhez a XVI. században.*² Pest. 1861 (a továbbiakban: *Szalay*, Adalékok) 16 elég egyértelműen cáfolta. A koronázási szertartás leírása is tele van képtelenséggel.

A Tokajban jelen volt főurak nagyrésze is elkíserte Szapolyait, sőt most már csulai Moré László étekgőgmester és Török Bálint is csatlakozott hozzájuk. Itt kellett lennie az erdélyi három nemzetnek, s természetesen eljött a köznemesi rend egész vezérkara, Werbőczyvel, Szobival, Bodóval. Még Cserni Jován is, akinek sikerült elfogadtatnia magát a rációk vezéréül, még ő is elküldte megbízottait. Itt voltak a hajdani kalandosok, Ártándy, Pestyeni, s nyilván itt volt a vajda majd minden familiárisa. A hét tárnoki város követői is megérkeztek, sőt még a lengyel királynak is volt itt egy megbízottja, Mikołaj Nipszycz, akit ura eredetileg II. Lajos megkeresésére küldött el Krakkóból. A tarka képet Ferdinánd cseh király tiltakozó oratorai egészítették ki.

S ami a legfontosabb: Fehérvárott volt a pótolhatatlan szimbólum, a misztikus hittelt tisztelt szent korona is. A magyar nemesség igazi bosszúja nem Mária udvarhölgyeinek megcsúfolása volt — azt minden jobb érzésű ember szégyellte.²⁰ A Budáról menekülő udvartartás elhajózott Visegrád alatt, a várnagyok azonban, Ládonyi Miklós, Szentiványi István és Kevér Pál nem adták át az általuk őrzött koronát. Maguk menekítették azt biztos helyre — valószínűleg Trencsénbe, Szapolyai várába — s most Visegrád kulcsaival együtt hozták el Székesfehérvárra.²¹

Egy felbomlott, vérző országban, mindössze 24 napos előkészítés után, Bécsből és Pozsonyból jövő ellenagitáció közepette ez szép eredmény. A trónért való versenyfutás első menetét Szapolyai János vitathatatlanul megnyerte, ennek az országgyűlésnek ő parancsolt.

Merje-e vállalni az önálló magyar királyság föltámasztását egy olyan pillanatban, mikor az ország déli határát győztes ellenség uralja, a belső vetélytársak pedig egy másik, figyelemreméltó külső erőforrásokkal rendelkező jelölt trónrajuttatásán fáradoznak? Ez volt a kérdés, a válasz pedig egyedül Szapolyaitól függött, attól, hogyan látta, hogyan láthatta ő a kontinens, az ország és önmaga helyzetét.

*

Szapolyai²² János családja már a Jagelló-kor elején a legnagyobb birtokkal rendelkező főúri familiák közé tartozott, Mohács évére pedig egyértelműen a leghatalmasabb lett azok közül. Harmincnál több vár, sok várkastély, s az ezekhez tartozó mezővárosok, falvak, puszták és részbirtokok sokasága volt az övé — olyan vagyon, melyhez hasonlót eddig csak egyet látott a magyar történelem: a fénykorában levő Hunyadi-családét (és Corvin Jánosét).

Szapolyai János (augusztus 29. óta családja egyetlen élő tagja) irdatlan magánvagyonához járult még a vajdai méltósága alapján kezén lévő három er-

²⁰ Daróczi János nemes úr már okt. 24-én tiltakozik Kassa város hatóságai előtt, hogy neki köze lett volna a dologhoz. Kassa, Schwartzenbach, 1119.

²¹ OL Kisfaludy-cs. levéltára, 1. cs. 1526 XII. 4-i irat (János király elismervénye a várnagyoknak). Trencsén: Acta Tomicianiana VIII. 268. A koronaőrök — tehát a várnagyok felettései — Perényi Péter és Szapolyai János voltak. A december 4-i irattal a korona sorsáról szóló, részben Istvánffyból, részben Szerémiből táplálkozó fantasztikus elbeszélések végleg hitelüket veszítik. (Ezekből *Jászay* 115 közöl egy csokorra valót.)

²² Ma leggyakrabban Zápolyainak írják, véleményem szerint indokolatlanul. A XVI. században valóban (de) Zapolia-nak írták e szláv eredetű család nevét, de *Jászay* (14/2. jegyz.) már 130 évvel ezelőtt tisztázta, hogy Szapolyainak ejtették. Mi akkor térhetünk el a kiejtésnek megfelelő ortográfiától, ha maga a család őrzi meg a régies név-formát (pl. a Dessewffyek). A végleges helyesírási rögzítés előtt kihalt családok esetében jogosult, sőt kell is némi antikizálás, de ez nem vezethet az eredeti hangzás megváltoztatására. *Werbőczyt*, *Báthorit* írhatunk tehát — de Zápolyait nem.

délyi vár (Déva, Görgény és Töröcsvár) uradalma, valamint néhány zálogjogon bírt állami jószág.²³

Igen fontos megjegyeznünk, hogy családi birtokai és hivatalai révén két országrésznyi terület is János úr közvetlen ellenőrzése alatt állott. Mint Erdély vajdája, e tartomány katonai, közigazgatási és igazságszolgáltatási vezetője volt (kivéven a szász önkormányzatot). Itteni befolyását csak erősíthette, hogy magán-jószágot is sikerült errefelé szereznie (Szentlélek vár és uradalma), s hogy a Szamos és a Maros völgyének Erdélyből kivezető szakaszát is Szapolyai-birtokok őrizték: Szatmár és Nemeti; illetve Lippa és Solymos.

A másik kontrollált terület az ország északi megyéinek nagyrésztét foglalta magában. Szepes, Trencsén és Torna megyékben ő volt a legnagyobb birtokos, s hatalmas uradalmi voltak Árvában, Turócbán, Liptóban, Gömörben, Abaújban, Zempléni és Nógrádban is. Közigazgatásilag ugyan csak Szepesnek, Tornának és Turócnak volt örökös főispánja, de a többi megyében sem igen történhetett semmi jóváhagyása nélkül.

S nemcsak a birtokok s az azokhoz kötődő nemesi familiárisok súlya számított. A Szapolyaiak nagy gonddal kialakított családi politikája egyszerre szolgálta az arisztokráciához való minél szorosabb kötődést s az északi területek kézben tartását. A rokon familiák közül a pelsőci Bebek és a homonnai Drugethek a bárói rendhez tartoztak, a Derencsényiek pedig a gazdagabb középnemességhez, s mindháromnak Zempléntől Gömörig feküdtek jószágai.²⁴

A nagyon és a rokoni kötelékek eleve meghatározták a feltehetőleg 1487-ben született Szapolyai János helyét a kor társadalmában és politikájában.²⁵ Húsz egynéhány éves, s megkapja az egyik legfontosabb országos méltóságot, az erdélyi vajdaságot. Területi hatalmat kapott ezzel, s beleszólási jogot az ország dolgaiba: nála nagyobb jogköre Magyarországon csak a nádornak volt (természetesen a királyt nem számítva). Azzal tehát, hogy e tisztet Szapolyai János fiatalon, s részben kormányzati tapasztalatok nélkül elnyerhette, a magyar arisztokrácia ismerte el legvagyonosabb tagjának a legmagasabb rangokhoz való jogát.

S mint ahogyan a feudális uralkodó elithez való tartozás volt kinevezésének legfőbb indítéka, János vajda erdélyi és országos kormányzati tevékenysége is megfelel e társadalmi állás követelményeinek.

Kormányzati tapasztalatok nélkül vette át hivatalát, mondtam az előbb, s ez annyiban kétségtelenül igaz, hogy mindeddig csak főispánként volt módja megismerkedni a hatalom mesterségével. Ne becsüljük azonban le egy főuri ud-

²³ Saját anyaggyűjtésem és Engel Pál szíves közlése nyomán eddig a következő listát tudtam összeállítani a Szapolyai várakról: Árva, Boldogkő, Bajmóc, Csesznek, Gölnic, Kasza, Kézmárk, Kővár, Léva (= Illava), Lietava, Likava, Lippa, Murány, Pápa, Ricsnó, Regéc, Rákos, Solymos, Salgó, Szepes, Szatmár, Szárd, Szklabinya, Szentlélek, Tállya, Tokaj, Torna, Trencsén, Ugod, Újvár. Bizonytalan esetek: Hernádnémeti, Okorna, Okladina, Sztrecsnó, Szucsány és Unács. (1526-os állapotról van szó.)

²⁴ A Bebekkel való rokonság: Szapolyai Imre nádor Bebek Orsolyát vette feleségül, Szapolyai István pedig Orsolya húgának, Zsófiának homonnai Drugeth Simontól született leányát, Drugeth Katát kapta első asszonyának. A Bebekeknek ez az ága a XVI. század elejére kihalt. A Drugeth-rokonság ez utóbbi házasság mellett István és Kata leányának, Szapolyai Krisztinának Drugeth Jánossal kötött házasságán alapult, bár itt némi zavar mutatkozik, hiszen nagybácsi-unokahug házasságnak tűnik, aminek engedélyezése szinte kizárt. Lehet, hogy Krisztina már Hedvig hercegnőtől született. Derencsényi-házasságot Imre és István huga, Szapolyai Orsolya kötött.

²⁵ János úr születésének időpontja tisztázatlan. Általában 1487 körülre teszik, de 1526-ban Velencében 36 évesnek tudják, vö. *Acsády* 15/1. jegyz.

vartartás, s különösen egy óriásbirtok kezelésének gyakorlati iskoláját, valamint azt az ismeretanyagot, amelyet a hatalom gyakorlásáról az arisztokrata családok hagyományoztak gyermekeiknek.

Szapolyai János Erdély kormányzójaként feudális mércével mérve megfelelően, sőt jól végezte munkáját. Hivatali ideje alatt érte el végre a kornak megfelelő szervezettséget az erdélyi vajdai kancellária. Ő nevezte ki az első, a budai kormányzervektől független erdélyi ítélőmestert. Ezzel egyidőben kezdődött meg a helyi kancellária szakosodása, azaz kettéválása az ítélőmester mellett működő bírósági, s a vajdai titkár mellett működő közigazgatási részlegre.²⁶

Ez a modernizált gépezet, melyben olyan kiváló hivatalnokok nyertek alkalmazást, mint Werbóczy, vagy Barcsay Pál, különösebb zökkenők nélkül végezte a maga mindennapi munkáját. Az ország kormányzását illető rengeteg panasz közepette Erdélyről nem esik szó — s ez végső soron fölért egy dicsérettel.

Szapolyait persze az is hozzásegítette ehhez az eredményhez, hogy tartományában nem létezett külön nagybirtokos réteg. Egyedül a gyulafehérvári püspököknek volt olyan jószágja, amely után bandériumot kellett állítani. A többi nagy uradalom vagy magyarországi bárók kezén volt (Vajdahunyad — György brandenburgi örgrófé), vagy a román fejedelmek voltak a földesuraik (Csicsó, Küküllő, Bálványos, Léta).²⁷

A vajdai hatalom nem is a néhány középbirtokos várúrnál talált jelentősebb ellenállásra. A székely székek népe féltékenyen őrizte kiváltságait, s Mátyás halála óta többször is fegyvert fogott azok védelmében. 1519-ben is valami sérelem történhetett, mert Szapolyai egyik alvajdája ellen föllázadtak, s végül magának a vajdának kellett Budáról hazasietnie, s Homoródszentpál mellett szabályos ütközetben leverni őket.

A lázadás megtorlásaként Szapolyai elkoboztatta a főkolomposok vagyonát, s a székely ági öröklési jog nyílt megsértésével idegeneknek adományozta azokat. Ezzel a lépéssel kezdődik a székely szabadság lassú fölszámolása (majd a vajda fia, János Zsigmond fejezi azt be) — s ez mutatja meg, hogy János úr gondolkodása társadalmi kérdésekben mennyire megegyezett a többi báróéval.²⁸

S már nemcsak az arisztokrácia, hanem az uralkodó osztály egészének érdekeit védte, mikor 1514-ben hadra kelt Székely Dózsa György keresztes parasztjai ellen. Mint feudális nagyúrnak, kötelessége volt szembefordulnia azzal a mozgalommal, amely az általa elképzelhető (sőt a XVI. század elején objektíve is egyetlen lehetséges) világrendet fenyegette hazánkban — s mint erdélyi vajdának, módja is volt a hathatós fellépésre.

A keresztesek elleni hadjárat jó ítélőképességű hadvezérnek mutatja Szapolyait. Induláskor választania kellett, Kolozsvárt, vagy Temesvárt segíti-e meg, s ő helyesen ítélte veszedelmesebbnek Dózsa seregét. Így alvajdái Erdélyben, ő meg a Temesközben arathatott döntő katonai sikereket.²⁹

²⁶ Pécsi Anna: Az erdélyi fejedelmi kancellária kialakulása és okleveles gyakorlata 1571-ig. Bp. 1938. 15. skk.; Janits Iván: Az erdélyi vajdák igazságszolgáltató és oklevélkiadó működése 1526-ig. Bp. 1940, 58. skk.; Jakó Zsigmond: Az erdélyi vajda kancelláriájának szervezete a XVI. század elején. Kolozsvár. 1947. 11, 18 és 30.

²⁷ Szilágyi Sándor: Erdélyország története I. Pest. 1846 (a továbbiakban: Szilágyi) 133 és 194.

²⁸ Szilágyi 182; Makkai László: Erdély története. Bp. 1944. 134.

²⁹ Barta Gábor—Fekete Nagy Antal: Parasztháború 1514-ben. Bp. 1973 (a továbbiakban: Barta—Fekete Nagy) 35 skk., 183 skk., 191 skk. és 206 skk.

A sorsuk jobbrafordulásáért küzdő parasztok leverése ugyan kétes dicsőség — de János vajda nemcsak ellenük tudott harcolni. Egészen érthetetlen, miért tartja történetírásunk harcban járatlan embernek — mikor a Mohácsig tartó időben legkevesebb nyolc hadjáratot vezetett.³⁰

A török előnyomulás a XVI. század elejére Erdélyt egyfajta végvidékké tette. A vajdáknak egyszerre kellett ügyelni a két román fejedelemségre, melyekben egyre több tért nyert a szultáni befolyás; s az aldunai végekre, melyek védelmében a temesi ispánokat kellett — a jelek szerint hivatalból — kiségeteniük. Szapolyai János kormányzásának első öt évében egyfolytában harcolt: először Moldvába küldött csapatokat, 1511-ben és 1512-ben Havasalföldön próbált egy magyar-hűbéres vajdát megsegíteni, 1513—1515 között három hadjáratot vezetett az aldunai török várak ellen. A váltakozó sikeres küzdelemnek a zsarnói vereség vetett véget, több éves időszakra.

1521-ben Nándorfehérvár fölmentésére mozgósították az ország haderejét. Szapolyai az erdélyi csapatokkal szeptember elején ért a mohácsi gyülekezőhelyre — a fontos végvár ekkorra már elesett. A lassú mozgósítás lehetett ugyan hiba, de nem a vajdáé: ebben a korszakban a magyar seregek törvényszerűen csak aratás után voltak fölállíthatók. A hadjárat gyászos eredménye — egyedül az erdélyiek indultak a győztesen hazavonuló ellenség után, végül az ősz és a táborban kitört járvány véget vetett az egésznek — valamelyest fölrázták Magyarországot. Maga János úr három egymást követő évben tört ki Havasalföldre, a magyarokhoz húzó fejedelem megsegítésére. Több szép győzelem után a török visszaütött, ostrom alá vette Szörény várát (Turnu Severin). Az erdélyiek ezuttal nem késtek el, és fölmentették az erősséget, de közvetlenül elvonulásuk után a török rajtaütéssel mégis megszerezte azt (1524). Egy éves szünet és már a mohácsi hadjárat következett.

A különböző hadi-vállalkozásokkal Szapolyai nem pusztán tartományát védte. Mint a magyar királyság főtisztviselőinek egyike az egész ország érdekében cselekedett. Annak az országnak az érdekében, melynek irányításában mint született nagybirtokos és mint vajda egyaránt kivette részét.³¹

Politikai pályafutása — az 1505. évi országgyűlés rövid közjátékától eltekintve — 23 éves korában, 1510 novemberében kezdődik, erdélyi vajdai kinevezésével. Két évre rá már ő Magyarország leghatalmasabb embere: Zsigmond lengyel király, a Habsburgok növekvő befolyását ellensúlyozandó, saját embereit, Perényi Imre nádort és Szatmári György pécsi püspök, kancellárt tolta előtérbe,

³⁰ Szapolyai János katonai tevékenységéről a következő művekben tájékozódtam: *J. Ch. von Engel*: Geschichte des Ungarischen Reichs und seiner Nebenländer. Halle. 1804. IV/1. 197 és 204 sk., IV/2. 162; *Szilágyi* 184 skk.; *Artnér Edgár*: Magyarország és az apostoli szentszék viszonya a mohácsi vést megelőző években, 1521—1526. Mohácsi Emlékkönyv, Bp. 1926. 70 és 104; *Barta—Fekete-Nagy* id. helyek.

³¹ Szapolyai János politikai pályafutásának képét elsősorban *Szabó Dezső*: Küzdelmeink a nemzeti királyságért 1505—1526. Bp. 1917 (a továbbiakban: *Szabó D.*) c. munkája alapján vázoltam föl. Az így kibontakozó, eleinte számomra is meglepetést jelentő új beállítást egy sor más adattal is alá leket támasztani, melyeket Ortvay, Szilágyi, Kubinyi Bp., Heiß idézett műveiben, Fraknoi Vilmosnak Bakócz Tamásról és Werbőczy Istvánról írott életrajzaiban (Bp. 1889, ill. 1899). *Hermann Zsuzsanna*: Az 1515. évi Habsburg-Jagelló szerződés... (Értekezések a történeti tudományok köréből, Új sorozat 21.) Bp. 1961; *Bónis György*: Ständisches Finanzwesen in Ungarn im frühen XVI. Jahrhundert. Nouvelles Études Historiques, I. Bp. 1965; illetve *Götz Fr. von Pölnitz*: Anton Fugger I—II. Tübingen. 1958—1963 és *Krzysztof Baczkowski*: Rola Dyplomacji polskiej w przygotowaniu i rezultatach zjazdu wiedeńskiego 1515 r. Studia Historyczne (Kraków) 1975 c. munkáiban találtam meg. A részletes kifejtést a helyszüke sajnos nem teszi lehetővé.

s hogy megfelelő bázisuk legyen idehaza is, bevonta a szövetségbe a hatalmas Szapolyai vagyon urát, Jánost is. A csoport feje mihamar a vajda lett, s ezt maga Zsigmond is megértette. Jövendő befolyása biztosítására feleségül vette Szapolyai testvérét, Borbálát (1512).

1515-ben ez a kormányzat felbomlott. Szapolyai szabadulni akart a lengyel gyámságtól, mire Zsigmond hozzájárult a Habsburg-Jagelló kettős házassági szerződés megkötéséhez, János úr pedig katonai vereséget szenvedett Zsarnónál. Borbála királyné 1515 végén, Ulászló király 1516 elején távozott az élők sorából: a vajda két-három évre kénytelen volt a háttérbe vonulni.

1518 végén sikerült visszatérnie. Az addigi lengyel-német orientációjú kormányzat kihívta maga ellen a köznemesség haragját — János úr meg széleskörű „confoederációt” szervezett, melyben Perényi Imre nádor (lengyel-barát), György brandenburgi őrgróf (német-barát), Várday Ferenc erdélyi püspök, Báthori István temesi ispán és Beriszló Péter veszprémi püspök, horvát-szlavón bán vettek részt. A bácsi országgyűlés viharával, s be nem tartott ígéretekkel meghatárlásra birták Szatmári kancellárt. (Szatmári megegyezett Szapolyaival Bornemissza János budai várnagy leváltásában — a vajda viszonzásképpen megígérte a köznemesség kirekesztését a királyi tanácsból, de ennek Bácsott végül pont az ellenkezőjét határozták el.) Miksa császár és Perényi nádor halálával mind a Habsburg, mind a lengyel beavatkozás veszített erejéből: négy éven át Szapolyai János volt Magyarország valódi vezetője, akit a néhány tisztében meghagyott ellenzéki kénytelen-kelletlen kiszolgált.

Az egyensúly akkor borult föl, mikor Ferdinánd osztrák főherceg 1523 végén fölújította a Habsburgok magyarországi igényeit. Mária magyar királyné, Ferdinánd huga —, aki Szapolyaiék egyensúly-politikája révén léphetett házasságra 1521 végén II. Lajossal — jó eszköz volt a német befolyás közvetítésére. Mint koronás királyné nem akarta tűrni, hogy férje helyett másvalaki vezesse országát, s tehetsége is volt ahhoz, hogy beleszóljon az ügyek menetébe.

1524-től egyre élesebb vetélkedés alakul ki a vajda és a királyné emberei között. A habsburgiánusok szép sikereket aratnak (Bornemissza rehabilitálása, Szalkai László kinevezése esztergomi érsekké, Báthori ideiglenes eltávolítása az 1519-ben kapott nádorságból stb.), de a még tapasztalatlan Mária túlbuzgalma vereségekbe sodorja őket. 1525-ben Szapolyai az 1518-as taktikát ismételve előbb egyezséget köt Szalkai főkancellárral, majd megkapva, amit kért, hagyja a felbőszült nemességet, hadd söpörje ki az udvarból ellenfeleit. Magával a királynéval is rendeződik viszonya néhány hónapra: ő maga az, aki a hatvani országgyűlésen leállítja a Mária német környezete elleni támadásokat.

A bukott országnagyok titkos szövetséget létesítettek („kalandosok társasága”), melybe utóbb, ha igaz, maga a királyi pár is belépett. Máriát német tanácsosai ismét szembefordították a vajdával: 1526 májusában az általa előkészített országgyűlés visszacsinál mindent, ami Hatvanban és Hatvan óta történt. Szapolyai köznemesi vezérből lett nádora, Werbőczy István menekülni kénytelen, ő maga nem hagyja el Erdélyt. Mohács hónapjaiban hazánkat olyan kormány vezette, amely szinte kizárólag a Habsburg-irányzat embereiből szerveződött.

Végigtekintve e közel két évtizeden, annyi mindenképpen bizonyos, hogy Magyarországnak ebben az időben Szapolyai János volt a legnagyobb hatalmú politikusa, aki csak az esetben szorult ideig-óráig háttérbe, ha maga a király fordult ellene, külföldi segítséggel. A magyar politikai elit legnagyobb része elfogadta őt vezetőjének — élén a történeti köztudatban eredendő ellenségeként szerepeltetett Báthori Istvánnal, az egyik legősibb arisztokrata család fejével. Még a

vele szemben álló csoportok, sőt a külföldi beavatkozások közvetítői sem tudták soha kimozdítani vajdai hivatalából.³²

A leggazdagabb bárót az arisztokrácia többi részével éles ellentétben látta-tó nézetek szerint ennek a vizálynak az volt a kiinduló pontja, hogy Szapolyai a köznemességgel szövetségben király akart lenni, akár a Jagellók helyett is.

E feltételezés első része egészében elhibázott. A vajda sohasem volt a rendi mozgalom szövetségese. Viszonya a köznemességgel abban merült ki, hogy alkalmanként elfogadta annak segítségét. Ezt azonban kizárólag taktikai célokból tette: ha a sors úgy fordult, ő maga volt az, aki megfékezte a kisbirtokosok idegen-gyűlöletét (1505, 1525). A kifejezetten rendi törekvéseket hordozó megnyilvánulásoktól távol tartotta magát: nem volt jelen sem az 1514. évi rákosi, sem az 1518. évi tolnai és bácsi, sem az 1519. évi nádorválasztó országgyűlésen, sem az 1525. évi hatvani diaetán. Pedig az első kettőn alapozták meg egy-egy kormányzati szakaszát, a negyediken éppen őt akarták nádorrá tenni (saját jelöltjével, Báthorival szemben!), az ötödiken pedig kormányzóvá óhajtották jelölni.³³

Fordítva igaz annyi a dologból, hogy az idegen befolyásból elvi kérdést csináló rendi mozgalom egyedül benne találhatott szövetségest, s így az 1516—17-es rövid kísérlettől eltekintve egyedül az ő hatalmi törekvéseit támogatta.

E támogatás extrém formája volt az a többször visszatérő nemesi követelés, hogy a vajda legyen a király, vagy legalább is a kormányzó. Az 1505-ben hozott trónöröklési határozatról ország-világ azt tartotta, hogy a fiatal Szapolyai számára készíti elő a koronát. Tudva, hogy János úr maga indította útjára a végzetményt kiharcoló országos mozgalmat, a hireknek még igazuk is lehetett — csak épp azt szokták elfeledni közben, hogy ez a megállapodás Lajos királyfi világra-jötte előtt keletkezett, s valójában Jagelló Zsigmond (akkor még csak lengyel herceg) húzása rejlik mögötte. A Jagelló-testvéreknek e tán legügyesebbje ugyanis előzőleg megegyezett Szapolyaival: az megkapja az áhitott törvényt (s ezzel hathatós akadályt gördít a Lengyelországot is fenyegető Habsburg-igények elé) — cserében pedig leszereli a rendek idegen-ellenességét.

Hasonló félreértések övezik a Szapolyaiak családi politikáját. Szapolyai István második házassága a Piast-dinasztiából származó Hedvig tescheni hercegnővel sokak szemében a trón felé vezető út első lépése. A valóságban az ilyen házasságok a magyar arisztokrácia hagyományaiból erednek. Zsigmond király idejében a hatalmuk csúcsán álló Garaiak feleségei között egy szerb fejedelemleányt, egy mazóviai és végül éppen egy tescheni hercegnőt találunk. Szapolyai István kortársai közül alsólendvai Bánffy Miklós egy glogauai hercegnővel lépett frigyre, s egy mazóviai hercegnőt vett el János vajda szövetségese, Báthori István is.³⁴

Hedvig hercegnő ennek ellenére valóban dédelgethetett a Hunyadiak példáján alapuló vágyakat. A neki tulajdonított házassági tervek (György fia és

³² A német irányzat viszonylagos kíméletére János vajdával szemben: *Szabó D.* 123, 133, 185 és 208. A Báthori-Szapolyai ellentét fő forrása — az e tekintetben teljesen megbízhatatlan Istvánffy-n kívül — Massaro velencei követ egy jelentése, amely szerint a két ember utálja egymást, de éjjel-nappal együtt iszik. Vö. *Ortvoay* 156 és *Bruckner Győző*: Magyarország belső állapota a mohácsi ütközet előtt (Mohácsi Emlékkönyv). Bp. 1926. 32. Úgy tűnik, ettől az egyetlen adattól lett egyébként iszákos köztudatunkban Bátor nádor — jellemző módon Szapolyai már nem!

³³ *Szabó D.* 221 még azt is feltételezi, a vajda 1526-ban is azért vonult vissza, mert nem akart részese lenni a szemmel láthatóan katasztrófa felé rohanó kormányzatnak.

³⁴ Vö. *Fügedi Erik*: A 15. századi magyar arisztokrácia mobilitása. Bp. 1970. 91 és 99/55. jegyz.

Corvin János idősebbik leánya, Erzsébet; illetve János fia és Jagelló Anna hercegnő között) legalább is ezt látszanak igazolni.³⁵

Lajos trónörökös megszületése után azonban a Szapolyaiak trónigényével komoly forrásban nem találkozhatunk többé. Az 1515-ös híresztelések, melyek szerint maga szeretett volna király lenni (esetleg Annával való házassága révén), vagy ellene elfogult követek jelentéseiből, vagy utólagos belemagyarázásból származnak (ti. Cuspinianus császári követtől, Hans Dernschwam Fugger-ügynőktől, illetve Szerémitől és a kései történetíróktól.) Az 1517-ben szervezett Bornemissza-ellenes konföderációt már Miksa császár is csak úgy értelmezi, hogy a vajda *kormányzó* akar lenni, a gyermek-király képében. Úgy tűnik, ekkor valóban erről volt szó. 1524-ben viszont már csak a rendi mozgalom követel kormányzóválasztást — Szapolyai közreműködése nélkül.

Ezen túl csak egyes rosszhiszemű megfigyelők vádaskodása áll. 1521-ben Massaro, Velence oratora véli, hogy a vajda szívesen hagyná veszni a királyt; 1525-ben Hatvanban — ismét a nemesi tömegben — hallott csupán olyan szóbeszédet Burgio báró, a pápa követe, mely szerint Lajost a másvilágra küldik uralkodni, Máriát és a koronát pedig Szapolyainak adják. Ugyanő vél tudni arról, bár maga sem hiheti komolyan, hogy 1525/26 telén a vajda Szalkai érsekkel (!) Lajos király meggyilkolására esküdött össze — és így tovább.³⁶

Koronás királlyal szemben trónkövetelőként föllépni — erre a magyar történelemben eddig csak királyi hercegek szolgáltattak példát. Ulászlónak ráadásul örököse is született, aki 17 évvel volt fiatalabb János úrnál, s király korában erős, egészséges fiatalemberre nőtt.³⁷ Ha Szapolyai János lelke mélyén játszott is a trón gondolatával, ez csak valami előre nem látható véletlen esetére szóló, a mindennapi politizálástól teljesen független álmodozás lehetett.

A mohácsi csatavesztéssel, Lajos király váratlan halálával ez a véletlen végül bekövetkezett. Még ha az 1505-ös végzés törvény-erejében lehetett is kételkedni, még ha nem is szánta volna hajdan anyja Ulászló utódául, a vajdának akkor is el kellett jutnia ekkor a korona igényléséig.³⁸ Ő Magyarország leghatalmasabb birtokosa. Még abban is szerencséje van, hogy a török hadjárat pontosan azokat a területeket kimélte meg, amelyek az ő közvetlen vagy közvetett befolyása alatt állottak: Erdélyt, a Felvidéket, a Tiszántúlt és Veszprém megyét. Azok az erők, amelyek addig ellene szegülhettek, gyakorlatilag megsemmisültek. Holtan maradt a csatatéren Lajos király, akinek személyén keresztül érvényesítette akaratát Mária királyné és Bécs; holtan Szalkai érsek, a Habsburgok belső támasza. A vereség felelőssége mindazokat sújtotta, akik részesei voltak az 1526 májusi fordulatnak, s Mária futása, Brandenburgi gyáva távolmaradása tovább javított Szapolyai helyzetén.

Az ő veszteségei is fájdalmasok voltak — öccse, György; rokona, Drágffy János; fontos szövetségese, Tomori Pál érsek — de a túlélőkkel nem volt eredendő ellentéte. Még az 1525-ben megsértett Báthori öccse is eljött Tokajba.

Alkalmasságát senki sem vonhatta kétségbe. Kortársai előtt Erdély erőskezü kormányzójának, hadjáratok sorát vezetett katonának, évtizedes politikai

³⁵ *Fraknói*, Werbőczy 48. sk.; *Fraknói*, Bakócz 88; *Schönherr Gyula*: Corvin János (Magyar történeti életrajzok). Bp. 1894. 309.

³⁶ Az elfogult híresztelések szép gyűjteménye pl. *Bucholtz* III. 168. skk., vagy *Ortvay* 228. Vö. még *Hermann Zsuzsanna* i. m. 39, *Szabó D.* 100; *Fraknói*, Werbőczy, 189.

³⁷ *Ortvay* 62. skk.

³⁸ Mások is figyelmeztették rá: Várday Pál utóbb azt állította, maga tanácsolta Szapolyainak, választassa meg magát. Aleander pápai követ jelentése alapján: *Acsády* 14.

harcokban kitanult államférfinak mutatkozott. Kétségtelenül elhivatottnak érezte magát a hatalom gyakorlására, de ebben az elhivatottság-tudatban a magyar uralkodó osztály önállóságának, saját feladataihoz való kötődésének hagyománya élt. Szívós volt, de egyenlőtlen küzdelem elől kitért, éppen ezért minden vereséget kihevert, mert tudott várni. Ha viszont az erőviszonyok a javára fordultak, maradéktalanul ki tudta őket használni, ilyenkor eszközeiben egyáltalában nem mutatkozik válogatósnak. Gátlátalan volt, mint a kor valamennyi politikusa, s ha kellett — 1514 — irgalmatlan is. A keresztény hite és a magyar állam integritásán túl semmiféle eszme nem kötötte. A nemesek dühödt idegen-gyűlölete, az egyházi, a világi univerzalizmus, a kezdődő reformáció nem hagyott nyomot benne, legföljebb aktuális célok érdekében lehettek eszközei.

Azt, hogy esetleg őt, az országnak hosszú időn át volt első emberét is felelősség terhelheti a Mohácsot megelőző hanyatlásért, csak önmaga igazolása után kérdezhetne volna meg bármelyik kortárs államférfi.³⁹ Az 1526-ban eddig történetekért sem vethettek szemére semmit. A felkészüléssel, minden törvényszerű vontatottság ellenére előbb végzett, mint 1521-ben, s amint serege együtt volt, megindult Magyarország felé. Nem tehetett róla, hogy a király három, egymásnak ellentmondó paranccsal zavarta útját; az ő Frangepán Kristóféval egyező üzenetét viszont (hogy várják meg) figyelmen kívül hagyták. 1521-től eltérően zavarni is tudta a szultán visszavonulását, bár a megütközéstől óvakodott. Még ezt sem lehet szemére vetni: serege aligha haladta meg a 10 000 főt.⁴⁰

Magyarország minden számottevő ereje Szapolyai János mellett szólt tehát 1526 októberében. Ellenállást csak külföldről várhatott: Ferdinánd főherceg trón-igényéről már a tokaji gyűlés idején értesült, a Habsburg által hozzá küldött megbizott, Peremartoni Mihály szavaiból.⁴¹

A vajda elutasította vetélytársa jelentkezését. Bizonyos, hogy ebben nem a nemesség csökönyös idegengyűlölete vezette. Nem ő folytatott eddig németellenes politikát, hanem a császári udvar, illetve Bécs találta útban lévőnek őt, a külföldtől függetlenül is kormányozni képes nagyurat. Amikor a Habsburgpártiak megelégedtek a két ország közötti jó viszony fenntartásával, akkor János úr hajlandó és képes is volt együttműködni velük. Így valósult meg például Anna és Ferdinánd, illetve Lajos és Mária házassága, s az 1525-ös fordulat is. 1522-ben, mikor Antonio Rincon, I. Ferenc francia király követe felkereste a vajdát Er-

³⁹ A szakirodalom által teljesen elhanyagolt, forrásközlések és főleg forráskritika terén rendkívül rosszul álló kérdéskörbe botlana, aki belemerészkednék a társadalmi-gazdasági okokból bekövetkező hanyatlás személyi vonatkozásainak taglalásába. Ld. példaként a 4. és 32. jegyzetet.

⁴⁰ A csatából való kérés szándékosságát kizárják *Gyalóky Jenő* elemzései (i. m. 244. l.) és *Pataki József* kutatásai (Atitudinea lui Radu de la Afumați și a lui Joan Zápolya în ajunul luptei de la Mohács (1526). Studia Universitatis Babeș-Bolyai. Series Historica II. 13–28. Vö. még *Szakály F.* i. m. 40. Az a török forrásokban emlegetett „nádorispán-fi”, akinek csapatai megzavarták a török visszavonulását október első napjaiban, aligha lehetett Perényi Péter, mint azt *Jászay* (31 és 65) óta hisszük, hiszen az éppen csak megmenekült a mohácsi csatából. Ezzel szemben Szapolyai János apja is nádor volt, s neki volt jelentősebb serege, nem is oly messze. Radics Bosics, aki ezeket az akciókat vezette, a királyi naszádosok kapitánya volt, s utóbb haláláig János király legelszántabb hive maradt. „Cseh Antal” velencei kém egy jelentése, mely szerint a vajda megharagudott néhány hívére, akik rátámadtak a törökre (*Jászay* 61) közvetve szintén Szapolyai hadainak beavatkozását bizonyítja. Vö. még *Szakály F.*: i. m. 38.

⁴¹ *Smolka* 33.

délyben, hogy megnyerje az V. Károly elleni szövetségnek, a következő egyértelmű választ kapta attól:

„Nagyon jól tudom, és számomra nem új dolog az, hogy az ausztriai ház romlásomra törne, ha képes volna rá; így bizonyos lévén ebben, szívesen tennék meg mindent ellene. De egyesegyedül semmire sem vállalkozhatok, semmit sem kezdhetek, mert ha támogatás nélkül fognék hozzá, elvesznék; ugyanis az ellenség közel van és hatalmas, míg őfelsége (a francia király) távol; és ráadásul ön is mindössze azt mondja az ő részéről, hogy támogatása nem fog elmaradni.”⁴²

S amint 1522-ben konkrétabb és hathatósabb francia kötelezettségvállalás nélkül nem kockáztathatta a nyílt szakítást a Habsburgokkal, most már, a török torkában bármiféle külső beavatkozás mellett sem volna ajánlatos újjat húzni velük.

1526 októberében Szapolyai János vajda és Mária özvegy királyné több levelet váltott, a királyválasztás dolgában akarván megegyezésre jutni. Miután kiderült, hogy mindkettőjük önmagának követeli az országgyűlés összehívásának jogát, János úr fontos lépésre szánta el magát. Egyik futárja, bizonyos Ferenc deák (Bácsi Ferenc?) azzal az utasítással sietett Pozsonyba, hogy Bajmóc várát igérje oda Thurzó Eleknek. Feltétel: Thurzó vegye rá Máriát, menjen nőül Szapolyaihoz. A királyné egyik küldöttét, vingárti Horváth Gáspárt pedig pontosan azzal bocsátották vissza Pozsonyba: kérje meg a vajda nevében és számára az özvegy királyné kezét.⁴³ Azét az özvegyét, akiről Szapolyai tudta legjobban, milyen szorosan együttműködik bátyjaival, de akivel 1525-ben egyszer már szót tudott érteni.

Naivitás volt erre gondolnia? Önmagában nem. Rangbéli akadályra még egy Habsburg sem hivatkozhatott olyan emberrel szemben, aki „vérbeli” Piast hercegnő fia, s egykor két királynak is sógora volt. Mária mégis elutasító választ adott — erre nem Magyarország, hanem családjának azzal kapcsolatos érdekei vezették, vagy éppenséggel kényszerítették.⁴⁴

Szapolyai János azonban Horváthnak a „nemet” közvetítő, egyébként homályos eredetű biztatást is tartalmazó levelét valószínűleg soha nem kapta kézhez. A királyné álláspontja felől csak a házassági ajánlatról mit sem tudó osztrák követektől érdeklődhetett Budán.⁴⁵

⁴² V. L. Bourilly: Antonio Rincon et la politique orientale de François I. *Revue Historique*, 1913. 113. köt. 68: „Je sais bien, et ce n'est pas pour moi chose nouvelle, que la maison d'Autriche voudrait ma ruine, si elle le pouvait; aussi, sur de cela, je ferais volontiers tout contre elle; mais à moi tout seul je ne puis rien entreprendre ni rien commencer, parce que, si je commençais sans appui, je me perdrais, car les ennemis sont proches et puissants, tandis que Sa Majesté est éloigné, et, de plus, de sa part vous me dites seulement que son appui ne me fera pas défaut.” A nyilatkozat végén Szapolyai megismételte, hogy határozottabb ígéretet vár Ferencről („... des engagements plus précis et plus efficaces de la part du roi de France . . .”). A vajdai sereg létszámáról régóta folyik a vita, én bizonyos vagyok benne, hogy a kicsiny Erdély aligha állíthatott ki egymaga 10 000 főnél többet, s ezt a létszámot az esetleg csatlakozó délaloldi urak csapatai sem növelhették túlzottan.

⁴³ Az októberi levélváltásról: *Georgius Pray*: *Epistolae procerum regni Hungariae I.* (Pozsony. 1806 274); *Ortvay* 255; vö. még *Jászay* 70 és 77. A házassági ajánlatot állítólag Werbőczy kezdeményezte, Bekény Benedeket küldve Pozsonyba. (Vö. *Jászay* 137 és 159; *Szalay* MT. 16.; *Smolka* 35 és 43 skk.; *Horváth M.* MT. 13.) Szalay gyanuját, hogy Mária kezdetben hajlott volna a javaslat elfogadására, *Heiß* 145 is osztja. *Ortvay* 250/16. jegyz. felsorolja azokat a híreket is, melyek szerint Mária javasolta volna, s Szapolyai utasította volna el a házasságot. Horváth Gáspár Jászaynál idézett levele hitelével egyik értesülés sem mérkőzhet.

⁴⁴ A házasságot még a pápa is elképzelhetőnek tartotta, vö. *Ortvay* 249 és *Acsády* 21/1. jegyz.

⁴⁵ *Jászay* 250. Ezzel lehet összefüggésben, hogy a vajda még Budáról is ajándékkal kedveskedett az özvegy királynénak, ld. *Szerémi* 108.

Mi következhet ezután? Mátyás és Ulászló megválasztásakor Habsburg Frigyes, majd Miksa fegyverhez nyúlt. Többé-kevésbé heves harcok árán azonban mindkettőt le lehetett szerelni.⁴⁶ Az igaz, hogy Magyarország, különösen augusztus 29-e óta árnyéka csak önmagának. De János úr azt is tudta, hogy Európában évek óta hatalmas háborúk kötik le a Német Birodalom erejét. Azt is tudta, a végig alázott I. Ferenc májusban új szövetséget teremtett V. Károly ellen. Mi érdeke fűződnek a császári háznak ellenségei számának szaporításához? A csehek pedig, Ferdinánd új alattvalói, a tavaszon épp ezért halogatták a török-ellenes segítyt, mert azt hitték, a *magyarok ellen* akarják őket hadba vetni.⁴⁷

Szapolyai János király akart lenni, szándéka felől már október derekától nem hagyott kétséget senkiben⁴⁸ A szándéktól a végső döntésig eltelt hetekben végiggondolhatta esélyeit. Olyan erőt, amelyik ma vagy a jövőben ellene szegülhetne, a határokon belül nem láthatott, a határokon kívül pedig nem látott. Arról is meg lehetett győződve, hogy olyan erő sincsen, amelyik az országot nála erősebb kézzel és hasznosabban tudná kormányozni. Hiszen abban a 20 évben, mióta ő politizált, a Budára gyakorolt Habsburg-befolyás soha egyebet, mint magának a Habsburg-dinasztiának családi és birodalmi érdekeit nem szolgált, a török ellen kért, s nagyritkán meg is ígért birodalmi vagy osztrák segítség soha hazánkba meg nem érkezett.⁴⁹

November 9-én tehát nyugodt lelkiismerettel zárhatta le önmaga megválasztására irányuló akcióit. Ha valami mégis nyugtalanította, az nem a vetélytárs erejével való számvetés volt. Tokajból jövet végigjárta az elpusztított megyék egy részét. Ha előbb nem, Budán föl kellett mérnie a csapás súlyosságát: a büszke székváros kormos romjait meg is könnyezte.⁵⁰ A szultán iszonyú és kiszámíthatatlan hatalmának minden gondolkodó embert nyomasztott hazánkban. Orvosszert ellene azonban sehol sem talált, nem is találhatott a vajda figyelő szeme. A koronáért nyuló kezét a töröktől való félelem sem foghatta le. 1526 november 10-én a székesfehérvári országgyűlés királlyá választotta Szapolyai Jánost.

*

⁴⁶ 1526 decemberében a már király Szapolyai azt nyilatkozta a lengyel követeknek, „hogy a német uralkodók mindig meg szokták támadni a magyar királyok halálakor ezt az országot, hogy földjét birtokba vegyék és a magyar nemzetséget kiirtsák, de ezt a kívánságukat eddig nem tudták betölteni” („ut semper soliti sint principes Germaniae post decemum regum Ungarie hoc regnum impetere, ut terram hanc possiderent et genus ungaricum extirparent, tamen hoc suum optatum hactenus consequi non potuisse”). Acta Tomiciana VIII. 272.

⁴⁷ A cognaci liga híre már júliusban Budára ért (*Török P.* cikke a Mohácsi Emlékkönyvben, 182). A csehek magatartásáról uo. 186 és *Kovács Endre: Magyar—cseh történelmi kapcsolatok.* Bp. 1952. 132.

⁴⁸ Szapolyai János vajda levele Bethlen Elek alvajdának, 1526. X. 26. Tokaj (OL Bethlen-család levéltára [betleni] l. cs.): kéri Bethlent, hogy rokonaival együtt „a lehető legjobb és legszelb készülettel az ország szükségéért és az új fejedelem tisztességéért legyenek Imre herceg azon ünnepén Székesfehérvárott. Mert azt az ügyet, melyről uraságod is tud, bízunk a Jó Istenben, hogy jó végre vezethetjük” („... meliori pulchriorique quo poterit apparatu pro necessitate regni et honore novi principis velint ipso festo b. Emerici ducis Albe Regali interesse. Nam illud negotium quod dominatio vestra et scit speramus in Deo Optimo ut ad bonam deduxemus finem...”). Dóczy János Kassának, 1526. XI. 12. Székesfehérvár: „Emlékezhetnek rá uraságok, barátaink, hogyan tárgyaltunk veletek a vajda úr jövendő királyi méltóságáról az elmúlt napokban” (Recordari poterunt dominaciones et amicitie vestre, qualiter superioribus diebus tractavimus de futura Regia [Majestate] domini waywode Transsilvanensi...). Kassa, Schwartzenbach, 1139.

⁴⁹ Vö. *Horváth* MT 5, illetve a Mohácsi Emlékkönyvben *Török P.*, *Bruckner Ö.* és *Artner E.* cikkeit, 32, 76, 88 és 187.

⁵⁰ *Joannes Zermegh:* Rerum gestarum inter Ferdinandum et Johannem, Hungariae reges. Scriptores rerum Hungariorum (Schwandtner) II. Vindobona. 1746. 384.

1527 tavaszára Magyarország gyakorlatilag teljes egészében elfogadta uralkodójának I. János királyt. Csak a Ferdinándot választó Horvátország, a német zsoldosok őrizte Pozsony és Sopron, meg persze a török megszállta Szerémség szakadt ki kormányzása alól. Helyreálltak a központi kormányhivatalok (kancellária, kuria); megindult a közigazgatás, a jogszolgáltatás működése; erőfeszítések történtek a kincstár krónikus pénzhiányának orvoslására.⁵¹ Úgy tűnt, az ország hamarosan kiheveri a mohácsi csatavesztés közvetlen hatását, s hozzákezdhet annak az eszköznek megkereséséhez, amellyel, ha egyáltalán lehetséges, véget lehet vetni a szakadatlan török háborúnak.

A meglepően gyors talpraállást azonban már 1527 júliusában újból fegyverek zörgése zavarta meg. Nem az oszmánok, hanem a Habsburgok vezettek hadat az új magyar király ellen. Újabb sorsdöntő mozzanat ez, amelyre a cseh király és magyar hívei vállalkoztak: most kezdődik az a belháború, melynek végén darabokra hullik, s részben török uralom alá kerül a középkori Magyarország.⁵²

1526 novemberének második harmadában Mária özvegy királyné Pozsonyban, Ferdinánd cseh király és osztrák főherceg pedig Hainburgban várta a Székesfehérvárról befutó híreket. Az a remény, amelyet szeptember óta mindketten tápláltak: Magyarország békés birtokba vétele, végleg szertefoszlott. Vetélytársukat a magyar uralkodó osztály túlnyomó többsége támogatta, s ezt ők is nagyon jól tudták. Föl kellett készülniük arra is, hogy János uralkodóként tovább fogja növelni az országban ügyis páratlan erejét; s mint akit az egyház koronás királlyá fölkent, hatalmáról önként nem fog lemondani többé.

Amit eddig a pillanatig Pozsonyban, Hainburgban, Bécsben vagy Innsbruckban mondtak, az lehetett volna egyszerűen választási hírverés, hívek toborzására, az ellenpárt megfélemlítésére. Elmúlt, akár el is lehetne felejteni. Hiszen mostantól fogva a döntés nem pusztán egy elnyerendő trónt hoz közelebb vagy taszít távolabb — hanem egy újabb háborút is.

A Habsburg-testvérek szándéka nem változik. Eddigi elhatározásaik mindegyike érvényben marad: a királyi méltóság igénylése, s hogy ezt az igényt akár fegyverrel is érvényre kell juttatni.

Fegyverrel . . . Komárom már János király kezén volt; a tervezett Habsburg-párti országgyűlést ott már nem lehet megtartani, sőt maga Pozsony sem volt már biztonságban. Azon a napon, mikor Podmaniczky István nyitrai püspök Szapolyai János fejére tette a szent koronát, Ferdinánd utasította zsoldosait: vonuljanak be Sopronba, Pozsonyba és Győrbe. A hainburgi had osztagai hamarosan meg is jelentek a három városban.⁵³

Az országgyűlést térben és időben áthelyezték: Mária királyné végül december 1-e és Pozsony mellett döntött.

Hiába volt azonban az idegen sereg oltalma, a meghívottak alig-alig szálíngóztak. Két hétig várt a királyné, végre december 15-én megnyitotta a tanácskozásokat azokkal, akik összejöttek. Alig néhány emberről volt szó. A főpapok közül egyetlen püspök (Szalaházi) és két prépost (Oláh Miklós és Peregi Albert)

⁵¹ Szapolyai János király uralkodásának első tíz hónapjáról a Századok számára készülő tanulmányomban írok (Konszolidációs kísérlet a mohácsi esata után: Szapolyai János kormányzása 1526 november — 1527 augusztus).

⁵² A következő, Ferdinánd királyról és hiveiről szóló részt elsősorban a következő munkákra támaszkodva írtam: *Horváth MT*; *Szalay MT*; *Acsády*; *Bucholtz*; *Heiß*. Külön jegyzetet csak akkor alkalmazok, ha más forrásból is merítettem, vagy magyarázatot kívánok nyújtani.

⁵³ *Jászay* 193 és 237; *Fraknoi* MOE 40; *Smolko* 6° skk.; *Heiß* 149.

jelent meg, a főurakat bizonyosan csak Báthori nádor és Thurzó tárnokmester képviselte. Elképzelték, hogy a Korlátkövyek, Erdődyek, Kanizsayak közül eljött még valaki, de erre semmiféle bizonyítékunk nincsen. Volt ott még két horvát úr, országuk képviselőjében, no meg Sopron és Pozsony polgárainak megbízottai. Megyei küldöttekről még az elfogult híradások sem tudnak, a kisbirtokosokat a jelenlévők néhány familiárisa képviselte. Maga a király-jelölt sem jött el: tanácsosaival képviseltette magát.⁵⁴

Ha Szapolyaiék saját diaetájuk szervezése közben meg is sértettek néhány közjogi normát — ez a pozsonyi gyülekezet egyszerűen nem volt országgyűlés. Ami persze nem akadályozta meg abban, hogy annak tartsa magát, és ünnepelesen meg is válassza Ferdinándot Magyarország uralkodójává. Míg János koronázásakor ilyesmire nem került sor, a Habsburg jóelőre belement bizonyos kikötésekbe. Megígérte az ország szokásainak és törvényeinek tiszteletben tartását, az aranybullára való eskütételt, azt, hogy külföldinek jószágot nem adományoz, s ilyet tanácsába sem vesz be. Nyomatékosan hangsúlyozta, hogy ő és V. Károly segíteni fognak a török ellenében, ami most már nélkülözhetetlen — de kijelentette, a császár János uralmát nem tűri el.

Elhangzott az óhaj: el kell oszlatni a magyarok németgyűlöletét; s el a kétélű megnyugtatás: Ferdinánd abban az esetben is úgy fogja kormányozni az országot, „mintha mindnyájunk akaratával választott volna királlyá” (!) — ha *fegyverrel* kell is megszereznie azt.⁵⁵

Nem számolt volna azzal a Habsburg-tábor, hova vezethet most egy magyarországi belháború? Kizárt dolog. Nem kisebb személy, mint Zsigmond lengyel király írta meg a következő, mindenki számára nyilvánvaló igazságot Ferdinándnak: ne támadja meg hazánkat, „mert a török, aki minden lehetőségre és pillanatra figyelni szokott, ha kiszimatolja, hogy Magyarországot arról az oldalról is ostromolják, félő, nehogy annak megsemmisítésére és teljes elfoglalására összpontosítsa minden törekvését és indulatát. Amiből hogy mi fog következni, azt bárki könnyen kitalálhatja.”⁵⁶

Vajon mik voltak azok a mozgó rugók, amelyek a „nevető harmadik”, a török nyilvánvaló fegyveres közbélepésének tudatában is az „ultima ratio regum” igénybevételére szorították a Habsburgokat?

Az egyik valószínűleg Ferdinánd király emberi természetében keresendő. Ő a Habsburg-dinasztia valamennyi Magyarországgal kapcsolatos terve örökösének tekintette magát, akinek hazánkhoz való jogát számtalan szerződés, betartott vagy megszegett hűség-nyilatkozat, és végül feleségének származása alapozta meg. Meg volt győződve igazáról, s csökönységbe hajló makacssággal védelmezte álláspontját. Ez a jellemvonás már eddig is sok gondot okozott támogatóinak (a király-választás kérdésében), és a jövőben is fölösleges bonyodalmakat szakaszt majd erre a szerencsétlen országra. De — *általa fogan meg a Habsburgok dunai birodalma, éppen e nehéz hónapok kockázatos döntéseiben.*

⁵⁴ Istvánffy Miklós nagyvonalú Habsburg-pártiságában sok kiváló nevet is Pozsonyba „vezet” (i. m. 85. sk.), s ebben *Fraknoi* MOE 44. l. hisz neki. A valóságban sokkal kevesebben voltak jelen, vö. *Jászay* 269 és 315; *Horváth* MT 24 skk.; *Acsády* 33.

⁵⁵ *Fraknoi*, MOE 41.

⁵⁶ „Nam Turcus, qui omnes opportunitates et momenta observare solet, si Ungariam ab ea parte urgeri olfecerit, verendum erit, ne ad evertendam et penitus occupandam omnes suos conatus animumque adjiciat. Unde quid consequuturum esset, facile quisvis judicare potest.” Acta Tomiciana VIII. 286.

Meg kell azonban mondani, hogy ezuttal Ferdinánd konokságának igen kézzelfogható napi politikai oka is volt. Ez időben írott leveleiben, diplomáciai üzeneteiben, sőt magyar híveihez intézett leírataiban is vissza-visszatérő motívum: Szapolyai lepaktált a törökkel.⁵⁷ Kétségtelen, a hamis gyanút propagandisztikus céllal növelték oly nagyra, hogy egész Európát telekürtölhessék vele — de abban is bizonyos vagyok, hogy a Habsburg-testvérpár valóságosan félt e megegyezés bekövetkeztétől. Stíria, Krajna és Karintia már ismerte a török betöréseket, s a Mohács előtti években fölröppent egyszer már a kósza hír: a török, szabad átvonulás fejében, békét ajánlott a magyaroknak. A magyar nemek között, a német-ellenesség paroxizmusában, újból fölröppentek török-barát szólamok.⁵⁸

Arról is tudott már Ferdinánd, hogy a franciák — pontosan a Frangepánokon keresztül — már 1525-ben kapcsolatot kerestek, s találtak is Sztambullal.⁵⁹ Márpedig egy Magyarországon akadálytalanul áthaladó, francia szövetségben indított török támadás katasztrófával fenyegette az osztrák tartományokat, s rajtuk keresztül az egész Habsburg-birodalmat.

Ezt a félelmet már az osztrák és cseh rendek is osztották. Zdenek Lev z Rožmítala, a cseh főméltóságok egyike írta Leonhard Harrachnak, Ferdinánd kancellárjának: „Magyarország a többi államot föl fogja élni, mégis jobbak a magyarok szomszédnak, legyenek amilyenek, mint a török ellenségnek”.⁶⁰

Hazánk azonban egyelőre még állott, s ha az érintett rendek el is ismerték, uralkodójuk szavaiban lehet igazság, háborút kezdeni János király ellen nem volt kedvük. Ellent nem mondtak, de segítségükre nem volt kilátás.

Maradt tehát a másik partner, a császár. Ő azonban még nehezebb diónak ígérkezett. Elmerülve az európai hegemoniáért vívott küzdelembe, olyan támogatást, amellyel Magyarországot meg lehetne szerezni, s a török ellenében meg is lehetne védeni, csak békésebb viszonyok között adhatott volna.

Ferdinándnak tehát sok haszna származott volna abból, ha bátyja véget vet a szüntelen hadakozásnak. Bár örült volna egy ilyen fordulatnak, mégis messzemenő megértést tanúsított V. Károly világpolitikai elkötelezettségével szemben, s a magyar ügyet kezdettől fogva alárendelte az itáliai, burgundi tenni-valóknak — legfeljebb némi pénz vagy katonát remélt testvérétől.

A császárnak pedig esse ágában sem volt kiegyeznie a Cognac-i ligával, sőt tovább szervezte a harcot Róma elfoglalására. Öccse dunamenti tervei kifejezetten aggasztották. Első neki szóló üzenetei nagyjából ezt tartalmazták: igéri minden segedelmét, hogy örökségéhez juthasson — mihelyt az olasz ügyet bevégezte. Az itáliai költségek rendezése után küld majd egy jelentősebb summát (100 000 dukátot), addig azonban Ferdinánd ne kockáztasson a török ellen, sőt ajánlatos lenne (ha ezzel vetélytársával szemben előnyhöz jut!) akár fegyverszünetre is lépni vele.

Annyit ugyan megtett a császár, hogy a magyar rendekhez levelet írt, melyben kilátásba helyezte segítségét a török ellen. Ezt azonban maga is csak hasznos propagandaanyagának szánta, mert a valóságban éppen hogy kerülni akart min-

⁵⁷ *Bucholtz* 188 és 191; *Jászay* 122; *Hatvani*, Brüsszel 45; *Smolka* 114.

⁵⁸ Néhány jellemző adatot *Acsády* 12/1. jegyzet szedett csokorba.

⁵⁹ *Szalay*, Adalékok 3.

⁶⁰ „... daß Ungarn die anderen Land aufzeren wurde, und das (es) besser sey, den Hungern zu einem Nachpern, er sey wie er sey, als den Türken für einem feindt zu haben.” *Gustav Turba*: *Geschichte der Thronfolgerechten in allen habsburgischen Ländern*... Wien—Leipzig. 1903. 344. Pontatlanul idézi *Brandt* 215.

den Duna-menti bonyodalmat. Március 6-i, öccsének írt leveléből idézem: „Sok jó dolgot békés eszközökkel lehet a legjobban elérni. Jobb várakozni, mint a szerencse kerekeire bízni magunkat. . . Legjobb volna kiegyezni a vajdával, csak a korona maradjon meg Önnél. Ezzel nagy költséget és nagy veszedelmet lehetne elkerülni, de még ennél is többet, meg lehetne híusítani a vajda cselszövéseit, aki a törökhöz csatlakozhat s adófizetés fejében segítséget kaphat tőle az egész kereszténység, elsősorban az örökös tartományok megrontására, hogy bosszút állhasson Önön, s oly mélyre taszítsa, hogy ezután ne árthasson Magyarországnak.”⁶¹

Furcsa egy levél, sok minden kiderül belőle. Először, hogy V. Károly is pontosan azt tekintette alap-problémának, amit testvérei: az örökös tartományok nyugalmát. Másodszor, hogy Magyarország megvédéséről szó sem esik. Harmadszor pedig, hogy a messzi Spanyolországból nem lehetett belátni: Szapolyaival többé nem lehet a korona átengedéséről tárgyalni.

E harmadik megfontolásból következett, hogy a fiatalabbik testvér teljes joggal elutasította császári bátyja gondolatmenetét, s a török távoltartásának egyetlen lehetséges módjaként változatlanul Magyarország bekebelezését tekintette.

Ezzel azonban várnia kellett, mert saját hadai Itáliában harcoltak, s V. Károlynak márciusban elindított segélyéből csak a nyárra lett guruló pénz.

A konok Ferdinánd természetesen nem óhajtotta tétlenül tölteni napjait. A kor politikai szokásai sokféle módot kínáltak, amellyel a fegyverek hiányát ellensúlyozni lehetett. Ha nevelői nem is tanították volna ezekre — az élet pótolta, amit elmulasztottak. Pár esztendővel korábban szemtanuja lehetett, amint Károly testvére 850 000 kemény aranyon vásárolta meg magának a császár-választó fejedelmek szavazatait. Annak meg alig múlt egy éve, hogy a speyeri birodalmi gyűléstől magának Ferdinándnak kellett kiharcolnia egy török-elleni segítyt — akkor, mikor már zsebében volt V. Károly levele: a pénzt valójában az itáliai hadjárata fogják fordítani.⁶²

Az önjelölt királynak volt ugyan egy látszólag minden gyanun fölül álló érve is, mellyel jövőendő alattvalóit magához édesgetni remélhette: a török ellen nyújtandó német (birodalmi) támogatásra való hivatkozás. Hangoztatta is ezt úton, útfélen, még a fehérvári országgyűlésre küldött követei is ezt emlegették János hívei előtt.⁶³

Annyira azonban nem volt naív Ferdinánd, hogy rábizza magát a szóbeli meggyőzés ingatag eredményére. Mint azt korábban tanulta, Magyarországon is a hatalmasokkal való, anyagiakról szóló alkudozás, s a legnagyobb arányokban folytatott színlelés lett a következő hónapok tevékenységének lényege.

⁶¹ „... car beaucoup de bonnes choses se peuvent faire par bons moyens avec le temps sans soy submettre au benefice de fortune. Et vaudroit beaucoup myeulx sil est possible que feíssez quelque appointement gracieulx avec le vayvode de transilvania quoy quil vous constat moyennant que la couronne vous demeure car par ce bout evicteries grandz despens et grand hazard et principalement quest ce que plus fait a penser et considerer rompriez les pratiques dudict vayvoda lequel se pourroit ioindre au turc et se faire son tributaire au luy bailler plus douverture dayde et faueur pour destruyre la reste de chretiente et commencer a voz propres terres patrimoniales pour soy vanger de vous et vous tenir si bas que apres ne ly puissez nuyre audict hongrie.” *Géway* 49. Vö. *Bárdossy László: Magyar politika a mohácsi vész után*. Bp. 1944 (a továbbiakban: *Bárdossy*) 52. Ferdinánd egy Margit főhercegnőnek írt levelében utal titkos vágyára, az itáliai háború befejezésére, 1526. szept. 29-én. *Hatvani*, Brüsszel 42.

⁶² *Smolka* 24 és 67; *Brandt* 85 és 95; *Acsády* 18.

⁶³ *Fraknói* MOE 24; *Smolka* 64 és 73.

Ahogy valamennyi feudális társadalomban lenni szokott, a magyar uralkodó osztály jó része is szoros összefüggést látott saját anyagi előnyei és az ország üdve között. Ferdinánd ígéreteit ennek megfelelően többen hajlandónak mutatkoztak meghallgatni, sőt néhányan — mint ez János udvarában is előfordult — maguk jelentették be igényeiket.

Októberben és novemberben ismételt tárgyalásokon Báthori nádor, Bathyány Ferenc horvát bán, Tahy János vránai perjel, Brodaries István kancellár, Kruzsics Péter klisszai várnagy, Frangepán Kristóf szerepel — néhány más társsal egyetemben — Ferdinánd adományozási terveiben, hol pénzzel, hol birtokokkal.⁶⁴ Kicsinyes alkudozás folyt, az érintettek legtöbbször (a megnevezettek Báthori kivételével mind) végül Jánoshoz állott. A pozsonyi „országgyűlés” gyatra szervezése azután ráébresztette a Habsburgokat hibájukra. Ettől fogva ténylegesen forogni kezd a pénz, január végén Ferdinánd már arról panaszkodik, hogy a magyar urak és várak 90 000 aranyába kerültek.⁶⁵ Földbirtokot egyelőre váltig csak ígérni tudott az ellenkirály: Szapolyai és fő párthívei jószága ugyan óriási volt — csak éppen még gazdájuk szilárdan ült bennük. Az igények bejelentése persze jóval előbb megkezdődött: mikor Ferdinánd 1527 tavaszán pár hónapra Prágába költözött, a helytartóul hátra hagyott Máriának csak titokban mert birtokadományozási jogot adni, különben megrohanták volna a kérelmezők.⁶⁶

Ha a Pozsonyhoz húzók számának zsugorodását mindez nem állíthatta is meg, a teljes széthullást kétségtelenül megakadályozta. Ferdinánd pedig más úton is igyekezett tartani a kapcsolatot reménybeli támogatóival. Erdődy Péterrel például állandó levelezésben állott. Egyik hozzá intézett írása alighanem mintája lehet az ilyen jellegű üzeneteknek. Arra kéri benne Péter urat, ne csak hűségét ajánlja, hanem fogadja el Ferdinánd megválasztását is. Ha Frangepán Kristóf vagy valaki más átpártolásra akarná bírni „rossz egészségi állapot, vagy más súlyos és jogos akadályoztatás színlelésével állj ellent és ments ki magad”.⁶⁷

Ami pedig a nyíltan Jánoshoz szegődött, de megnyerhetőnek vélt embereket illeti, akár fontos személyek, akár harmadrangú figurák voltak is, az Erdődynek ajánlott színlelés velük szemben alapkövetelménnyé vált.

Régtől fogva ismert az a valóban széleskörű titkos szervezés, amelyet a Habsburg-párt Szapolyai hívei között megkezdett. Ennek a munkának, melyben

⁶⁴ *Jászay* 197 és 261; *Smolka* 104; OL 1526 utáni gyűjtemény, 1. cs. 1526. XI. 1-i irat.

⁶⁵ *Smolka* 104 és *Horváth* MT 29.

⁶⁶ Ferdinánd írja Máriának 1527. I. 20-án, ismertetve szándékait: „van (instrukcióimban) egy cikkely, mely meghatározza, hogy Önnek joga van távollétemben adományokat tenni Magyarországon. Arra kérem, asszonyom, hogy olyan mérséklettel éljen ezzel a cikkellyel, amint azt én remélem, hogy jól fogja végezni. Hogy ezt írom, annak az az oka, mert félek, ha megtudják, milyen felhatalmazása van, mindenki annyit és oly módon fog kérni, hogy ha mindnek eleget tenne, visszatérésemkor igen nagy bajban volnék az ilyen adományok végrehajtásában” („... il y a une article dedans lequel contient que aues pouoir en mon absence de doner benefices et biens qui seront escheulx au roiaulme de hungrie et vous supplie madame vser dudit article avecques telle moderacion come iespere que saves bien faire et ce que ie vous escrips est a cause que ie crains que quant il saront que aues tel pouoir cescun vous demandera et importunera de tel sorte que sy vous veullisies les complaire a mon retour ne auroie point de grant paine a contribuere lesdits benefices et biens...” *Géva* 33. Az általam ismert első tényleges adományterv 1527 ápriliséből való. *Fraknoi*, Werbőczy. 265.

⁶⁷ OL Erdődy-család, 3. cs. fasc. F. 1527. I. 10-i irat. „Et si vaywoda Transsilvanensis, aut comes Christoforus de Frangepanibus per obliquum conaretur vos de vestro proposito a nobis avellere, vos per simulationem valetudinis adverse, aut alterium gravis et legitimis impedimenti viam... opponetis et excusabitis...”

a hagyomány szerint elsősorban Nádasdy Tamás tüntette ki magát, nem kisebb eredménye volt, mint Perényi Péter, Török Bálint, Keglevich Péter, Beriszló István, Radics Bosics, csulai Móré László, Bethlen Elek és még egy sor névvel vagy anélkül ismert középbirtokos nemes megkönyékezése. Bizonyos, hogy ezek némelyike végül is nem paktált le az ellen-királyal, de tény, hogy legtöbbjük ígéretet tett: kedvező alkalommal pártot változtat. Ferdinánd arra utasította őket — személy szerint Perényi és Török esetét ismerjük —, hogy amíg nem kezd meg a támadást, színleljék a Jánoshoz való változtatlan hűséget.

Az északmagyarországi (jórészt német-lakta) városok állítólag maguk jelentkeztek titkon Thurzó Eleknél, a székelyek némi készpénzért, a szászok viszont ingyen ajánlkoztak — ha hihetünk egyes híreszteléseknek. Ritka volt az olyan egyenes ember, mint Werbőczy, Ráskay Gáspár, vagy — egyelőre — Várday Pál, aki a „kísértést” rövid úton visszautasította.⁶⁸

Többé-kevésbé megbízható ígérek mindkét oldalon: ha csak ennyiből áll a szervezkedés, nem sok zavart okozott volna, míg a nyílt háború ki nem tör. Ferdinánd azonban, ahol erre módot látott, igyekezett fegyveres diverziót is szervezni ellenfele hátában. Ennek kevésbé veszélyes változata volt, hogy a román fejedelemségeket János megtámadására nógatta. Súlyos bonyodalmat s a török-járta déli megyék újabb megpróbáltatását eredményezte viszont, hogy 1527 februárjában pénzzel és nagyszerű ígéretekkel (amelyeket, birtokon kívül lévén, könnyen megtehetett) magához édesgette a „fekete embert”, aki most már cárnak hivatta magát, s aki hónapokig tartó szabályos háborúba bonyolódott János alattvalóival.⁶⁹

A Habsburg-párt tevékenysége természetesen nem maradhatott véka alatt. Irányítóinak számolnia kellett azzal, hogy az ellenfél idő előtt fegyverhez nyúl. Ezt megakadályozandó, diplomáciai tárgyalásokba kezdtek Szapolyaival. Bár a székesfehérvári országgyűlésről Bécsbe küldött magyar követeket Ferdinánd csak saját megválasztatása után volt hajlandó fogadni, a nekik adott válaszban gondosan került minden szót, amely fenyegetésként hangozhatott volna.⁷⁰ 1527 februárjában Harrachot küldték tárgyalni magyar kollégájához, Werbőczyhez, olyan javaslatokkal, melyek magukban foglalták János elismerésének lehetőségét. E tárgyalások Harrach ajánlatának visszavonásával megszakadván, júniusban Olomoucban jött létre egy szabályos diplomáciai tanácskozás, melyen Zsigmond lengyel király követei igyekeztek összebékíteni a szemben álló felek küldötteit — ismét eredmény nélkül.⁷¹

A diplomaták kudarcának okát nem kell messze keresnünk. Ferdinánd az olomouci tárgyalások előkészületeinek kellős közepén, április 7-én megírta Máriának: mindez csupán arra való, hogy időt nyerjenek a hadak fölállítására. Hogy mennyire álcázásról volt szó, azt a János király más külső kapcsolatainak megfigyelésére hozott bécsi intézkedések is bizonyítják. A nyugatra tartó magyar követségeket Ferdinánd emberei többször is elfogták, s ismerünk egy olyan

⁶⁸ *Jászay* 44; *Smolka* 80; *Алекса Ивич*: Споменници Срба у Ударској, Хрватској и Славонији. Нови Сац. 1910 (a továbbiakban: *Ivics*) № 3 és 5, *Fraknói*, Werbőczy 249 és 254 sk.; *Acsády* 44 és 48.

⁶⁹ *Jászay* 120; *Szilágyi* 231; *Bánkuti* 16 skk.

⁷⁰ *Smolka* 71 sk.; vö. *Bárdossy* 35 skk.

⁷¹ Harrach tárgyalásairól *Fraknói*, Werbőczy 254; *Smolka* 82 és 144; Olomoucról *Bucholtz* 193 skk. és az *Acta Tomiciana* IX. kötete.

királyi utasítást is, amely arra bízattja kézhez vevőit: a francia követet és kísé-rőjét, Frangepán Kristófot, akik Jován cárhoz készültek, gyilkoltassák meg.⁷²

Kétségtelen, hogy magyar szemszögből nézve mindabban, amit Ferdinánd és környezete 1527 első felében tett, sok a kifejezetten taszító mozzanat. De ha elfogadjuk gondolkodásuk kiindulópontját — azt ti., hogy, bármennyire fáj is ez nekünk, hazánk érdekei csak másodsorban számítottak — el kell ismernünk: tevékenységük nem nélkülözte a célszerűséget.

Valami azonban éppen ezért válik első pillantásra érthetlenné. Hogyan támogathatták ezt a szemmel láthatóan országos katasztrófával fenyegető politikát felelős magyar államférfiak? Hogyan kezdhettek ilyen körülmények között oly elszomorítóan kétszínű taktikázásba?

Kétség kívül nem az erkölcsi tartás netovábbja, ahogyan fő- és kis uraink hol ide, hol oda hódolnak, markukat tartva. Tegyük meg azonban itt is, amit Ferdinánd esetében megtettünk: nézzük meg, mi készíthette az embereket a morális korlátok, alapvetőnek tűnő politikai megfontolások semmibe vételére.

Az indító okok láncolatát bizonyosan a hatalma teljében levő Habsburg-birodalom által megígért segítség reménye vezeti be. A következő láncszem megértéséhez azonban már másfelé kell fordulnunk. Ha ugyanis a török távolutartásának óhaja motiválja a német párthoz való csatlakozásokat — akkor hogyan vállalhatták ugyanezek az emberek a magyarországi belháborúnak a török szemeláltára való megindítása hihetetlen, mert közismert kockázatát?

Először is szögezzük le: Habsburg Ferdinánd ezt a háborút magyar tanácsosai megkérdezése nélkül határozta el, s elhatározásához idegen fegyverek árnyékában „országgyűlésező” hazai hívei semmit hozzá nem tehettek. Uralkodó osztályunknak mint kész ténnyel kellett számolnia a német seregek támadó hadjáratával.

Milyen kilátással kecsegtethet, ha teljes erővel szembefordulunk az invázióval? A törökkel százegynéhány esztendeje nem lehet valódi békét kötni, maga Szapolyai sem nagyon próbálkozik ilyesmivel. Ugyan miért ne használná ki a szultán a magyarok szorult helyzetét újabb hódításra? A Habsburggal való nyílt összecsapás könnyen kétfrontos háborúra vezethet, ahhoz pedig nem kellett sok képzelőerő, hogy bárki is fölismerje: ez a kollektív öngyilkosság egyik leghatékonyabb válfajával egyenlő.

Legyen szabad két idézettel illusztrálnom azt a kétségbeesett hangulatot, amely ennek a reménytelen helyzetnek fölismeréséből fakadt. Vingárti Horváth Gáspár, a Habsburgoknak mindvégig hűséges híve mondta még 1526 októberében Mária királynénak, mikor az elutasította Szapolyai házassági ajánlatát: „...csaknem az egész országban beszélnek, hogy hacsak felséged a vajda úrnak el nem jegyeztetik, az ország így meg nem maradhat: másféleképpen a veszedelmet el nem kerülhetjük. És nyíltan mondják azt is, hogy ha ez meg nem történik, elvesztjük mind Magyar-, mind többi országainkat. . . Így hát, kegyelmes

⁷² „Egyáltalában nem akarok és nincs szándékomban megegyezni, mégis a fenti okokból és hogy rendben menjenek a dolgok amíg minden kész lesz a hadba szálláshoz, és hogy ezalatt annál jobban felkészülhessünk egy ilyen nagy vállalkozásra, belegegyeztem a (tárgyalások) napjaiba.” („Et combien que nay nullement en voulente ny en intencion riens traicter ny conclure, neantmoins pour les causes que dessus et pour entretenir les affaires iusques a ce que soie du tout prest pour me mettre aux champs et que ce pendant puisse tant mieulx faire les provisions necessaires pour une si grande emprinse, ie luy ay bien voulu consenty et accorde icelle iournee.”) *Gévaý* 60. Vö.: *Acsády* 47. A követek elfogatásáról stb.: *Történelmi Tár* 1908, 159; *Szalay*, *Adalékok* 44; *Szilágyi* 234.

asszonyom, az én ítéletem szerint a veszedelmet elkerülnünk nem lehet, mert a németek nem akarnak ellenni Magyarország nélkül, a magyaroknak pedig nem kellene — szükségképpen rajtunk csak a mindenható úr Isten segíthet.”⁷³

Egy szlavóniai, tehát János-párti kisnemes, országgyűlési küldött pedig ezt írta Velencébe 1527 januárjának első napjaiban: „Egy oldalról a német, más oldalról a török. Boldog lesz, ki magát valamely békés helyen meghúzhatja. Azt is hiszem, hogy királyunk, ha a németeknek ellent nem állhat, a törököt hívja be, így szól a közvélemény. Isten segítse a kereszténységet — de annyi bizonyos, hogy háború nélkül nem maradunk.”⁷⁴

Mindazok, akik elhitték, Ferdinánd tényleg támadni fog, kénytelen-kelletlen számot vetettek azzal: minél hevesebb lesz az ellenállás, annál könnyebben csap közbe a নেতő harmadik, a török. De még enélkül is kérdésesnek tűnhetett sokak előtt: érdemes-e a gyöngye Magyarországnak most már a Habsburgokkal is kétes kimenetelű háborúba keveredni? Akár így, akár úgy, az ellenszegülőkhöz vagyona veszélybe kerül — míg Ferdinánd oltalma talán mégis kínál némi biztonságot.

Nádasdynak tehát tulajdonképpen könnyű dolga volt. Egy minden kilátását elvesztett osztályt kellett neki „megdolgoznia”. Amikor pedig a politikai döntések ennyire elveszítik reális perspektíváikat, törvényszerű, hogy az emberek más megfontolások alapján fognak dönteni. Így jut döntő szerephez az önzés, az egyéni gyarapodás oly bántóan nyílt hajszolása, így lesz általános az állhatatlanság, a kétszínűség.

De másfelől is túlzottan érzem a pozsonyi aknamunkáját illető értékeléseket. Az egyes ellenpárti uraktól szerzett ígérek nem csak azért voltak titkosak és Ferdinánd kezdeményezéséhez kötöttek, mert ezt Bécsben és Pozsonyban így kívánták. Valamennyi érintett, az állandóan Mária mellett maradtak és a suttyomban alkudozók egyaránt minden cselekvés alapfeltételének tekintették a német hadak színrelépését. Az eligérkezett magyar urak csak jóval azután nyultak fegyverhez, hogy Ferdinánd landsknechtjei benyomultak az országba.⁷⁵ A megelőző álláspontra legjellemzőbbnek Thurzó Elek, a legexponáltabb Habsburg-párti nagyrú egyik, királyához intézett kérdése tűnik: „mondja meg felséged, valóban meg fogja-e támadni Magyarországot, mert tudnunk kell ezt, hogy ehhez a szélhez alkalmazzassuk vitorláinkat.”⁷⁶

*

1527 május 6-án V. Károly zsoldosai elfoglalták Rómát, június 6-án VII. Kelemen pápa megadta magát a győztesnek. A Habsburgok döntőnek látszó győzelmet arattak a legfontosabb európai harctéren. Ferdinánd keze fölszabadult: július 8-án tizegynéhányezer német zsoldosa hozzáfogott Dévény ostromához. Megkezdődött a magyarországi belháború, amely, amint azt oly sokan megjósolták, kiprovokálta a szultán beavatkozását, s rövid két év alatt kettészakította az országot. Innen már az út egyenesen vezet Buda elvesztéséhez s a 150 éves török uralomhoz. A tragikus végeredmény a két főszereplő által elkövetett egymással közeli rokonságban álló hiba következményének tűnik. Szapolyai

⁷³ Idézi *Jászay* 138.

⁷⁴ Idézi *Horváth* MT. 26. sk.

⁷⁵ Ferdinánd július 17-én még sürgeti az elmaradó magyar urak megjelenését. *Ivics* N° 5.

⁷⁶ „ut possimus secundam hoc ventum quoque vela dirigere.” Idézi *Smolka* 92/1. jegyz., vö. *Acsády* 49.

János egy önmagában teljesen logikus gondolatmenetben alábecsülte Habsburg Ferdinánd akarátát, s főleg akció-képességét; ez utóbbi pedig túlértékelte saját lehetőségeit, s a bátyjától, vagy a német birodalomtól remélhető támogatást.

De e tévedések végső soron csak az alkalmat szolgáltatták a már megindult folyamatok kibontakozásához. Mohács túlélői elméletileg három lehetőség közül választhattak. 1. Folytathatták a magyar állam önállóságán alapuló kormányzást. 2. Szövetkezhettek a Habsburgokkal a török veszély elhárítására. 3. Szövetkezhettek a törökkel a Habsburg-expanzió lefékezésére.

Szapolyai János országglása az első változat kipróbálásának felelt meg, s a végeredmény e kísérlet lehetetlenségét bizonyítja. A töröktől legyőzött ország nyugatról is háborút kapott, s e kettős nyomást sem társadalma, sem vezetői nem bírták el: politikailag és erkölcsileg összeroppantak.

Ferdinánd hibái más szakadékokról árulkodnak. Az 1526-27-es taktikázás cáfolhatatlan bizonyítéka annak, hogy Magyarország a Habsburg-világbirodalomban csak harmadrangú tényező lehet. A remélt és ígert támogatás a valóságban ekkor és még sokáig messze elmaradt a szükségéstől.

A második út sem volt tehát járható — legalább is a XVI. században nem —, a harmadik utat pedig ugyanígy hiába próbálja majd végigjárni Szapolyai 1528—1532 között.

Való igaz, a kettős királyválasztás tetszetős magyarzatnak tűnhetett a katasztrófára: látszólag a széthúzás szabadítja az országra a háborút, minden bajok forrását. Ez a megítélés azonban téves. Ami Mohács után a legfontosabb, az nem az ellenpártok szembefordulása, hanem a német zsoldoshadak tőlük függetlenül elhatározott és megindított támadása. Ez a támadás önmagában semmiképpen sem szolgálhatta hazánk javát, hiszen ha Ferdinánd valóban csak erre gondolt, a pillanatnyi helyzetben János békejobbjának elfogadásával némi haladékat adhatott volna a halálraitélt országnak. A tragédia lényege éppen az, hogy a Habsburgokat saját érdekeik rákényszerítették a támadásra.

Minden érdekelt fél az egységes magyar állam kereteiben gondolkodott, annak megszerzésén munkálkodott. A történelem elméletileg igazat is ad nekik: egy nép fejlődésében pótolhatatlan előnyök forrása lehet a saját, egységes állam létezése. A gyakorlat azonban azt bizonyította — erre az előbb már kitértem —, hogy a Magyarország fenntartásához vezető utak mindegyike járhatatlanná vált Mohács után.

A természettől agresszív, erejét csak állandó terjeszkedéssel fenntartani képes török birodalom, s az önvédelemből mérsékelt expanzióra kényszerülő német birodalom (közelebbről az osztrák és cseh tartományok) közé szorult, mindkét félnél gyöngébb Magyarország széthullása 1526 őszétől már elháríthatatlan. A másfél évszázadon át annyi halált, pusztulást hozó állapotot, hazánk hadszíntérré változását a magyar uralkodó osztály nem akadályozhatta meg. Rajta csak az múlt, miként alkalmazkodik a két egyenlő erejű birkozó küzdelemből eredő tragikus helyzethez.

Azok, akik 1526—27-ben azt hitték, döntenek Magyarország sorsáról, illúziókat kergettek. A pillanatnyi vihariszünet megtévesztette őket (s meg a történészek több generációját is), mert hamis nyugalommal eltakarta a háttérben megindult, visszafordíthatatlan folyamatot. Szemére vethetjük-e a főszereplőknek ezt a hibát? Az eddig elmondottakkal éppen azt szerettem volna bebizonyítani, hogy az ő ismereteik, áttekintési és értékelési lehetőségeik csakis és kizárólag az általuk hozott döntésekhez vezethették őket.

Volt-e hát akkor egyáltalában valami történelmi jelentősége a kettős

királyválasztás tragikus epizódjának? Volt — csak pontosan fordítottja mindannak, amit a kortársak akartak, s amit többnyire az utókor is hitt. Milyen következménye lett volna ugyanis, ha a magyar uralkodó osztály valami csoda folytán egységes tud maradni?

1527 nyaratól félreérthetetlen jelek mutatják, a Habsburgok magyarországi berendezkedését a török nem hajlandó eltérni.⁷⁷ Hazánk leapadt katonai ereje nem sokkal javíthatta volna a török-német mérleget. Azt a pár mérföldet, amelyet tehát egy osztatlan Habsburg-pártiság révén nyerhettünk volna (Buda még így is elesne, ld. 1529), viszont Szapolyai, Fráter György és János Zsigmond országával kellett volna megfizetnünk. Erdéllyel, s mindazzal, amit az számunkra a XVI—XVII. században jelentett.

Fordítva is rosszat mutat a mérleg. A pozsonyi csoport nemlétében a Habsburgok kénytelenek lennének *meghódítani* a nyugati megyéket. A törökök megállítására a Balaton—Visegrád vonalon így is maradna erejük —, de az a néhány megye, amely ez esetben tán Erdélyhez csapódott volna, aligha pótolhatná, amit a királyi Magyarország a magyar államiság és kultúra hagyományai-ból megőrzött, s tovább épített.

Úgy vélem tehát, uralkodó osztályunk kettészakadásával megtalálta az elkerülhetetlenhez való alkalmazkodás alighanem legjobb módozatát. Kétségtelen, hogy ez kezdetben nem tudatosan történt. Az 1527 utáni magyar politikai és társadalmi változások legizgalmasabb kérdése tehát szerintem éppen az, hogy a rossz beidegződéseken, hibás helyzetfölismerésen alapuló, mondhatnánk „akaratlan” önmentés mikor és milyen fokon válik vagy válhat tudatossá — mindkét oldalon.

⁷⁷ A török már 1527 őszén beavatkozott a helyi csetepatékba: A Magyar Tudományos Akadémia Történelmi Bizottságának oklevélmásolatai II. (szerk. Óváry Lipót) Bp. 1894. N° 36, 44 és 45; Szalay MT 72; Acsády 63; Bárdossy 62. Jajcát már 1528 januárjában elfoglalta: terminus antequam 1528. II. 5., ezen a napon már Ferdinánd megnótazza a jajcai várnagyot, OL Libri Regii 1528/178.